

HAREZM'DE GAZNELİ HÂKİMİYETİNİN TESİSİ VE
ALTUNTAŞLAR DÖNEMİ (1017-1041)

Institution of Ghaznavid's Administration at Khwarazm and
The Period of Altuntash's (1017-1041)

Coşkun ERDOĞAN*

ÖZ

Harezmi bölgesi, tarihin en eski çağlarından itibaren yerleşim merkezi olmuş ve kendine has sosyal ve kültürel kimliğini muhafaza etmiştir. Harezmi, coğrafi şartlarında vermiş olduğu avantajı neticesiyle bu yapısını koruyarak, dönemin yükselen devletlerinin de siyasi manevra alanlarına dâhil olmuştur. Nitekim 1017 yılında bölgenin Gazneli hâkimiyet alanına girişi, Sultan Mahmud'un İslam âlemi üzerindeki üstünlüğü için büyük öneme sahiptir. Harezmi'ye hâkim olan Sultan Mahmud, hem Karahanlı devletinin etki alanını daraltmakta hem de kendisinin Horasan hâkimiyetini pekiştirmektedir. Gazneli Mahmud, Harezmişah unvanını Gulamlıktan yetişen ve en iyi komutanlarından biri olan Hacıb Altuntaş'a verdi. Böylece, bu makamın kendi konumundan aşağıda olduğunu göstermekle birlikte, aynı zamanda bölgenin Maveraünnehr ve Horasan siyasetinde ki tampon görevini önemseydiğini ortaya koymaktaydı. Altuntaş kısa sürede kendi hâkimiyetini tesis etti ve askeri açıdan yeni kuvvetler oluşturmaya başladı. Tüm muhalif kuvvetleri ve Me'muni bakiyelerini bertaraf eden Altuntaş, tecrübe ve gayretiyle bölgenin idaresini tam anlamıyla ele geçirdi. Altuntaş, ölümüne kadar Gazneli devletine hiçbir şekilde itaatsizlik etmemesine rağmen, onun Harezmi'de tesis ettiği yarı bağımsız idare, her zaman Gazneli sarayında kuşku ile karşılandı.

Gazneli Mahmud'dan sonra tahta çıkan oğlu Mesud, babasından devraldığı büyük devleti, yönetmekte zorlanmaya başladı. Tabiiyle Gazneli tahtına uzak olan Harezmi'de bu

ABSTRACT

Region of Khwarazm which had been center of settlement from beginning the oldest periods of history and it protected its own social and cultural identity. While Khwarazm was protecting this structure with result of giving geographical conditions of being advantage, developing states at this period which added to it their fields in political manoeuvre. Hence, in 1071 the entry of region to area of Ghaznavid's authority was very important supremacy of Sultan's Mahmud on the world Islam. Sultan Mahmud commanded Khwarazm who was not only the effect of field strait-ened the state of Karakhonid but also it consolidated his authority of Khorasan. Ghaznavid Mahmud given to degree of Khwarazmshah to Hadjib Altuntash who was raising from Ghulam which means in English man who slave soldier at the states of Islam and responsibility for protecting Sultan's sons, and was one of the best commandant. So, not only he showed this authority was the lower than his status but also he produced to care buffer assignment this region at political Maveraunehr and Khorasan. Altuntash established his authority shortly and started to occur new forces about military. Altuntash had been eliminated the whole opponent forces and the rest of states of Me'muni who captured completely administration of region with his experience and efforts. In spite of the fact that Altuntash had not disobeyed in no way to state of Ghaznavid until his death, his semi independent administrative which instituted at Khwarazm was suspected in palace of

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Elmek: cerdogan@atauni.edu.tr

durumdan etkilenmekteydi. Ayrıca bölgede ortaya çıkan Ali Tegin tehlikesi, Harezmsah Altuntaş'ın önemini daha da çok artırmaktaydı. Debusiye savaşında Altuntaşın ölümü ve oğlu Harun'un "Harezmsah vekili" olarak Harezm'e görevlendirilmesi, öteden beri Altuntaş ailesinde var olan bağımsızlık fikrini ateşledi. Harun'dan sonra kardeşi İsmail, bölgeyi 1041 yılına kadar idare etti. Harezm, bu tarihten sonra Şah Melik-Gazneli iş birliği neticesiyle Şah Melik'in idaresinde tekrar Gazneli hakimiyetine girdi. Ancak Bölgede Gazneli Mahmud'dan sonra başlayan ve Altuntaş'ların idaresinin kınılmasıyla iyice gün yüzüne çıkan otorite boşluğu, yeni hâkimiyet unsurlarına kapı araladı. Böylece, Horasan, Maveraünnehr ve Harezm'de oluşan siyasi boşluk ve yönetim zaafı, yeni ortaya çıkan Selçuklu idarecilerine alan yaratmış oldu.

Anahtar Kelimeler: Harezm, Gazneli Mahmud, Harezmsah, Altuntaş

Ghaznavid.

After Ghaznavid Mahmut his son who ascended, started to be put in governing big state that he took over his father. Khwarazm which was naturally far from Ghaznavid throne affected from this situation. Besides, the danger of Ali Tegin which arose in the region increased the importance of Khwarazmshah Altuntash much more. In the Debusiye war, the death of Altundas and charging of his son Harun to Khwarazm as Khwarazmshah attorney, fired the idea of independence which existed since before now. After Harun, his brother İsmail conducted the region until 1041. After that, Khwarazm subordinated to Ghaznavid again with the result of collaboration Shah Melik- Ghaznavid in the administration of Sah Melik. But the lack of authority which started in the region after Ghaznavid Mahmut and came to light highly with the breaking of Altuntash's administration opened the door slightly to new empery elements. Therefore, political vacuum and ruling weakness which consisted in Khurasan, Maveraunnehir and Khwarazm brought into existence area to the administrators of Seljuk who arose new.

Key Words: Khwarazm, Ghaznavid Mahmut, Khwarazmshah, Altuntash

Giriş:

Harezm¹ bölgesi, Ceyhun (Amu-Derya) nehrinin aşağı kısmında ve bu nehrin Aral gölüne döküldüğü bölgenin her iki yanında yer alır. İslam coğrafyacıları-

¹ Harezm kelimesinin manası üzerine birçok görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerin kaynağını teşkil eden ilk kaynak ise Harezm'in isminin tarihin eski çağlarında bir efsane ile dile getirilmiş olmasıydı. Efsaneye göre; *Kadim zamanda, şarkın padişahı yanında çalşan görevlilerden dört yüz tanesine çok kızmış ve onların, insanların yaşadığı yerlerden yüz fersah öteye sürülmesini emretmiş. Kes, işte böyle bir yermiş. Aradan uzun bir zaman geçmiş. Padişah, sürgündeki insanların halini merak etmiş. Haber getirmeleri için adamlarını Kes'e göndermiş. Padişahın adamları gelip bakmışlar ki sürgündekiler yaşıyorlar. Kulübeler kurmuşlar; balıkçılıkla geçiniyorlarmış. Ağaç ve odunları da bolmuş. Dönünce, gördüklerini padişaha anlatmışlar. Padişah: "Onlar ete ne diyorlar?" diye sormuş. Adamları "Har" diye cevap vermişler. "Oduna ne diyorlar?" diye sormuş padişah. Onlar da: "Rezm" demişler. Padişah bunu duyunca şöyle demiş: "Ben bu yeri onlara bağışladım. Oraya Harezm adını veriyorum." Padişah, onlara dört yüz Türk kızı götürmelerini buyur-*

nın ayrı bir iklim olarak eserlerinde bahsettiği yer olan Harezmi bölgesi, S.P.Tolstov'un tarifıyla Asya'nın Mısır'ı konumundadır.² Ceyhun'un iki tarafını oluşturan bölge, bu benzetmeyi hak edecek niteliktedir. Harezmi'nin güney sınırı Tahiriye olup, onun kuzeyinden itibaren geniş ve verimli Harezmi arazisi yayılır.³ Harezmi'nin tarihi sınırları Yakubî'de Tus bahsinde verilir. Ayrıca Belh ve Horasan bahsinde de Harezmi bölgesi hakkında bilgi vardır. Yakubî, bölgenin Tus'dan altı menzil uzaklıkta olduğunu ve geniş bir bölgeyi kapsadığını ifade eder. Harezmi'nin Belh nehrinin sonunda olduğunu ve Belh nehrinin suyunun oradan Deylem nehrine aktığını belirtir.⁴ Kervanların geçiş yolları üzerinde ticaretin gelişmesini sağlayan faktörleriyle Harezmi, Kas ve Gürganç gibi iki önemli merkeze sahip bir bölgedir.⁵ Harezmi kelimesi, tarihî süreç içerisinde Arapların bölgeyi ele geçirmelerine kadar bir kavim ismi olarak da kullanılmaktadır. Arapların Türkistan'a yayılmaları ile birlikte ismin anlamı coğrafi bir mahiyet kazanır. Böylece Harezmi bölgesi sakinlerine "*Harezmi*" denilir ve isim, mensubiyet vurgusuna dönüşür.⁶ Kavim ismi olarak gördüğümüz ilk dönemlerine yönelik yapılan tespitler, bu

---

muş. Onlar, günümüzde bile hala Türklere benzemektedirler." Bkz. Yakut Hemevî, *Mûc'ém el-Bûldan*, Dar sadr, c.2, Beyrut 1995, s.395-396; Hüseyin Baydemir, *Özbek Efsaneleri*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2011, s. 386; Z.V.Togan, *Horezm Kültür Vesikaları (Horezmce Tercümeli Muqaddimat al-Adab)*, İstanbul 1951, s. 9. Yukarıdaki efsaneye göre Harezmi, har (et) + rezmi (odun) sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuş birleşik bir kelimedir. Tolstov, memleketlerin eski adlarının çoğunlukla kabile adlarından alındığını belirtir ve Harezmi kelimesininin *Hvarri+zemini* sözcüklerinden türetildiğini ileri sürer. Bu durumda kelime 'Hvarri kabilesinin yeri' anlamına gelmektedir. (S. P. Tolstov, *Kadimgi Harezmi Medeniyetini İzleb*, SSSR Fenler Akademiyasi, Özbekistan SSR Fen Neşriyatı, Taşkent 1964, s. 88). "*Kamilcan İmamov'a göre Harezmi sözcüğü eski Farsçada Hu-wara-zam olmak üzere üç sözcükten oluşur ve kaleleri çok olan yer, memleket manasına gelir.*" (Baydemir, *Özbek Efsaneleri*, s. 208). Klippert ve Lerx kelimesinin "*Deniz yüzeyinden 200 metreye kadar yüksek, kuru arazi*" anlamı taşıdığını ileri sürerler. Zaxay ile Geyger'e göre "*Bereketli yer*"; Yuti ve Şpirel'e göre, "*Sıcak yer, kötü yer*"dir. Vamberi'ye göre, kelime "*xox+razmi*" bileşkesinden türemiş olup "*Savaş meyilli, cengaver*" manasını taşımaktadır. Savelev ile Grekov'a göre ise "*hur*" (güneş) ve "*zemini*" sözcüklerinden türemiş olup "*Güneşli yer*" anlamındadır. M. N. Bogolyubov Harezmi adınının "*Kuşatılmış*" manasında olduğunu düşünür (H. Hasanov, *Orta Asiya Cay Namleri Tarihiden*, Özbekistan SSR Fen Neşriyatı, Taşkent 1965, s. 25).

² Z.V.Togan, "Hârizm", İA, c.5/1, MEB 1997, s. 240; Togan, *Horezm Kültür Vesikaları (Horezmce Tercümeli Muqaddimat al-Adab)*, s. 9; Abdülkerim Özeydin, "Hârizm", DİA, c.16, İstanbul 1997, s.217; Bosworth, "Khvârazm", EI², c. IV, E.J. Brill 1991, s.1060.

³ İbn Havkal, Mahmud bin Havkal, *Suret-ül arz*, trc. Şear Cafer, nşr: Bünyad-ı Ferhengi İnan, Tahran 1345, s. 207; Bosworth, agm, s.1060.

⁴ Yakubi, Ahmed bin Ebi Yakub, *el-Buldan*, Dara el-Kitab el-İlmiye, Beyrut 1422, s. 93-94.

⁵ Hudûdü'l-Âlem *Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, çev. V. Minorsky, Türkçe Trc. Abdullah Duman-Murat Ağarı, İstanbul 2008, s.78.

⁶ Togan, *age*, s. 7; Z.V.Togan, "Harizm", s. 244; Marquart'a göre Harezmi bölgesi Aryani kökenli insanların vatanıdır (Josef Marquart, *Eransahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i*, Berlin 1951, s. 155.).

kavmin Şarkî İranlı olduğu ve Ceyhun nehrinin aşağı kesimindeki geniş bir del-tada yaşadıkları yönündedir.⁷

Harezmi bölgesine dair en sağlıklı bilgileri edinebildiğimiz ve kendisi de Harezmi'nin yerlisi olan Biruni, Harezmlilerin kendi tarihlendirmelerine bakarak, yaptığı açıklamada öncelikle İskender'den 980 yıl önce ülkelerine yerleştiklerini, sonra Keyhüsrev'in Türkistan'ı hâkimiyetine alışı tarih olarak kabul ettikleri ve en son olarak da hükümdarları Afrig dönemiyle başlayan tarihlendirmeyi kullandıkları yönünde bilgi vermektedir.⁸ Harezmi bölgesinin tarihsel sürecini Barthold, dört kısma ayırmaktadır. Bu taksimat, İlk dönem; Afrig-oğulları ve öncesi; ikinci dönem; 995-1017 tarihleri arası Me'munîler; üçüncü dönemi teşkil eden süreç olarak, Gazneli devletinin bölgeye hâkimiyeti ve Altuntaşlar idaresi ve son olarak da Anuştegin oğulları yani Harezmişahlar devletidir.⁹ Afrig-oğulları, sağ Harezmi denilen Ceyhun'un doğusundaki Kas¹⁰ şehrinde, hanedanın kurucusu Afrig'in tarihiyle başlamaktadır. III. Yüzyıldan itibaren takip edilen Afrig-oğulları hanedanlığı, Arapların 717'de ülkeyi fethetmelerine kadar bağımsız bir şekilde Harezmi'yi yönetmişlerdir. Biruni, Kuteybe b. Müslim'in burayı ikinci kez fethinden bahseder ve Askacamuk'u "*Şah*" ünvanıyla tayin ettiğini söyler.¹¹ Harezmi'nin sol tarafı yani Gürganç'ın İbn Fazlan'ın seyahatnamesinden anlaşıldığına göre, önceleri Afrig-oğullarına tâbi oldukları, ancak hudut birliklerinin Samanî devletinin elinde olduğu görülmektedir. Bu bölgeyi bir müddet sonra Samaniler idarelerine almış ve Abu'l-Abbâs Me'mun bin Muhammed'i buraya vali tayin etmişlerdir. 995 yılında başlayan bu valilik zamanla güçlenmiş ve Afrig-oğulları idaresindeki Kas şehri de tâbiyetine almıştır.¹² Böylece birleşen Harezmi bölgesi bu tarihten itibaren tek bir idare altına girmiştir (996). 1017 yılına kadar devam eden Me'munîer döneminden itibaren bölge Gazneli hâkimiyetine girmiş ve bu hâkimiyet sonrası Altuntaş ve oğullarının Harezmişahlığı dönemi başlamıştır. Gazneli

⁷ Harezmi'nin tarih öncesi dönemi için bkz. Henry Field-Kathleen Price, "Early History of Agriculture in Middle Asia", *Southwestern Journal of Anthropology*, c: 6, s: 1, 1950, s. 21-31; V. Altman, *Ancient Khorezmian Civilization in the Light of the Latest Archaeological Discoveries (1937-1945)*, *Journal of the American Oriental Society*, c: 67, Sa.:2, 1947, s. 81-85; Z.V.Togan, "Harizm", İA, c.5/1, s.240-242; Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s.60.

⁸ Ebû Reyhan El-Birûnî, *The Chronology of Ancient Nations*, çev. C. Edward Sachau, London 1879, s. 41-42; Ebû Reyhan El-Birûnî, *Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)*, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul 2011, s. 77.

⁹ W. Barthold, "Harizmşah", İA, c.5/1, MEB 1997, s. 264.

¹⁰ Tarihlerde Afrig'in buraya kurduğu bir saraya nisbetle, "Fir, el-Fir, Fil" gibi isimler de verilmiştir.

¹¹ El-Birûnî, *age*, s. 79-80; Togan, *Horezm Kültür Vesikaları (Horezmce Tercümelî Muqaddimat al-Adab)*, s.13-14.

¹² Muhammad Nazim, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, London 1931, s. 56; Togan, *age*, s.17.

dönemi tarihçilerinden Beyhakî'nin eserinde bu bölgeye ve bu tarihi döneme ait verdiği kayıtlar, Zikr-i Harezmi veya Tarif-i Velayet-i Harezmi bölümünde ele alınmaktadır. Beyhakî, tarihinde yer alan Harezmi ile ilgili bölümü, Birunî'nin eserinden naklettiğini söylemekte ve Birunî'ye nispetle onun manasız ve asılsız hiçbir şeyi yazmayacağını belirterek, bu bölgenin ve tarihî olaylarının önemini vurgulamaktadır.¹³ Beyhakî, bu bölümü yazma sebebinin bölgenin tarihi sürecini Birunî'den aktardıklarına ek olarak tamamlamak, Me'munîler'in nasıl zelim olduğunu, Gazneli Mahmud'un bölgeyi ele geçişini ve Altuntaş'ın oraya vali oluşunu ve oğlu Harun'un bağımsızlık macerasını anlatmak olduğunu ifade eder.¹⁴

Horasan ve Maveraünnehir'den ayrı bir iklim olarak İslam coğrafyacılarının eserlerinde bahsedilen Harezmi de kendine ait sosyal ve kültürel bir yapı oluşmuştur.¹⁵ Birunî, Harezmi'lilerin Soğd, İran ve Araplar'dan ayrılan farklılıklarına kısmen değinmiştir.¹⁶ Bu kültürel gelişim, aynı zamanda siyasi yapıyı da tarihî süreç içerisinde belirlemiştir. Böyle bir bölgenin hâkimiyet tarzı, mutlak bir iktidarın baskıcı yapısının tutunamadığını göstermekle birlikte, buraya atanan valilerle yerli halkın zaman içerisinde birbirlerine olan tutumu sayesinde kısmen özgür bir siyasal hâkimiyet sergilendiği gözlenmiştir. Ayrıca, Ceyhun nehrinin geçişi engelleyen konumu ve suyollarının doğal bir barikat oluşu, istilalar karşısında bölgenin müdafaasında askeri açıdan coğrafi yapının sağlamış olduğu büyük avantajlar olmuştur.¹⁷ İşte bu açıdan değerlendirildiğinde Harezmi'nin hemen hemen her dönemki idari yapısının şekillenme tarzı daha iyi anlaşılabilir. Nitekim, Afrigoğulları, Me'munîler, Altuntaşlar ve Harezmişah devleti hep bir valinin güçlenmesi ve bir güç olarak ortaya çıkması şeklinde kurulmuş siyasi yapılarıdır.

1. Gazneli Mahmud'un Harezmi'ye Ele Geçirmesi

Araplar, İran coğrafyasında kadim bir devlet geleneği ve kurumsallaşma düzeyi çok yüksek bir yapılanmayı devralmışlardır. Sasaniler'den devralınan bu

¹³ Birunî'nin el- Musâmeretü fî Ahbâri Hârizm isimli eseri Harezmi tarihini ve yaşadığı döneme ilişkin olayları içeren eseri olup günümüzde mevcut değildir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Beyhakî, bu eserin bazı bölümlerini nakletmiştir.

¹⁴ Hace Ebu el-Fazl Muhammed bin Hüseyin Beyhakî Debir, *Tarih-i Beyhak*, tashih. Ali Ekber Feyyaz, Tahran 1384, s.906.

¹⁵ El-İstahri, Ebi İshak İbrahim bin Muhammed el-Fars, *el-Mesalik ve'l Memalik*, neşr: Muhammed Cabir, Kahire 1381 (1961), s, 168.

¹⁶ El-Birunî, *age*, s. 77; Huşeng Husrevbeygi, "Coğrafyayı Tarih-i Harezmi" *Pejuheşhay-i Tarih-i İran ve İslam*, sayı:1 sonbahar ve kış, Tahran 1386 s. 73.

¹⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Harezmişahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 2000, s. 32.

miras İslam uygarlığının gelişiminde çok önemli bir yere sahiptir.¹⁸ İran'da kadim bir yapı olarak süregelen mahalli hanedanlık şekli, bölgenin İslam sonrası teşkilatlanmasında da devam etti. Bu durumu Araplar ilk fetihlerinden itibaren lehlerine kullanmaları ile birlikte¹⁹ yapısal gelenek, hâkimiyet sağlanan her bölgede devam etti. Yerel hanedanlık sisteminin güç ve çıkar doğrultusunda el değiştirdiği bu siyasi ortamda, Gazneli devletinin kurucusu Alptegin, Samani devleti içerisindeki iç çekişmeler neticesinde 962 yılında önemli bir mevki olan Gazne'ye gelerek, buradaki yerel hanedanı yıkıp kendi müstakil devletinin temelini attı.²⁰ Kurulan Gazneli devleti, bir süre yerel hanedanlarla mücadele ve idari yapılanması ile ilgili sorunları hallettikten sonra, Sebüktegin'in idaresi ile bölgede kendini kabul ettirdi. Sebüktegin'in oğlu Mahmud, Sultan unvanıyla devletin en büyük hükümdarı oldu.²¹ Sultan Mahmud, Hindistan hâkimiyeti haricinde batıda da nüfuz alanını genişletmeye başladı.²² Gazneli Mahmud, kendisini yıkılmakta olan Samanilerin doğal mirasçısı saydığı için eski Samani hâkimiyetindeki bölgelerin – Harezm de bunların içine dâhildi- kendisine biat etmesini istemekte ve bu du-

¹⁸ İzzet Çıvgın, *Ortaçağ Tarihi*, Ankara 2008, s. 613.

¹⁹ V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara 1990, s.197.

²⁰ Ebû Saîd Abd el-Hay Gerdizi, *Zeyn'el Akhbar (Tarih-i Gerdizi)*, Neşr: Abd el-Hay Habibi, Dünya-yı Kitab, Tahran 1363, s. 354; Minhac el-din Osman el-Cüzcani, *Tabakat-ı Nasırı*, tashih: Abd el-Hay Habibi, Encümen-i Tarih-i Afganistan, Kandeher 1342, s. 226-227; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, (Neşr. Abdu'l-Hüseyn Nevâ'î), Tahran 1362, s. 382; Mîrhond, Muhammed Hândşâh b. Mahmûd, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ*, IV, tashîh ve tahşîye: Cemşid Kiyânfer, Tahran 1385.s, 2844; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, haz: Mehmet Altay Köymen, Ankara 1999, s.82; V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara 1990, s.269; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK, 1989, s.4-5; C.E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Caliphate (994-1040)*, New Delhi 1992, s. 37; C.E. Bosworth, "The Ghaznavids", *History of Civilizations of Central Asia, IV, (The Age of Achievement: AD 750 to the End of the Fifteenth Century)*, (Eds. M.S. Asimov and C.E. Bosworth), Unesco 1998, s. 103; B. Spuler, "Ghaznavids", *El²*, II, E.J. Brill 1991, s. 1050; M. Longworth Dames, "Gazne", *İA*, IV, MEB 1997, s. 741-742; Enver Konukçu, "Gazne", *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 479-480; Alptegin hakkında geniş bilgi için bkz: Erkan Göksu, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", *Türk Dünyası Araştırmaları, Dergisi* sayı: 191, Nisan 2011, s. 97-116; László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 152, Ankara 1996, s. 162.

²¹ Nizâmü'l-Mülk, *age*, s.35; el-Cüzcani, *age*, s.228; İbnü'l Esir, *El Kâmil Fi't- Tarih Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özeydin, c.9, s. 109; Muhammad Nazim, *age*, s.40; Sultan unvanının Gazneli Mahmud tarafından ilk kullanıldığına yönelik kayıtlar sadece İbnü'l-Esir'de değil Cüzcani'nin *Tabakat-ı Nasırı*'sinde ve Nizam'ül Mülk'ün *Siyasetname*'sinde de ifade edilmektedir. Belki de Gazneli Mahmud'a yönelik bu ünvanın kullanımı, o dönemde Sultan ünvanının iktidar manasına gelmesi ve bu mana itibarıyla artık bölge iktidarının Gazneli Mahmud'a geçtiği manasında kullanılmış olabilir. Sultan unvanının kullanımı hakkında bkz. Barthold, *age*, s.291; László Rásonyi, s.60; Devletşah, *Şair Tezkireleri (Tezkiretü'ş-Şuarâ)*, çev. Necati Lugal, İstanbul 2011, s.71.

²² Erdoğan Merçil, "Gazneliler'in Kirman Hakimiyeti (1031-1034)", *Tarih Dergisi*, sayı: 24, İstanbul 1970, s. 36.

rumu, hakimiyet anlayışı bakımından doğal görmekteydi. Sultan Mahmud, bunu fetihlerinin meşruiyet zeminini oluşturmak için kullanırken aynı zamanda hâkimiyet sahasının Müslüman bölgelerindeki sınırını çizmekteydi. Bu doğrultuda karşısına rakip olarak çıkan yine aynı düşünceyle hareket eden Karahanlılar devletiydi.

Harezmi tarihi açısından önemli olan Karahanlı ve Gazneli devleti ilişkileri, artık İran ve Türkistan bölgesine kimin hâkim olacağı mücadelesiydi. Harezmi'nin bu tarihî sürecinin anlaşılması iki devlet arasındaki siyasi yayılım politikasının açıklığa kavuşmasına bağlıdır. Sultan Mahmud, Karahanlılar ile olan toprak paylaşımında, kendi siyasî manevraları için Karahanlılar'ın kendi içlerindeki kardeş mücadelelerini de bu duruma uygun bir zemin olarak görmekteydi. Ceyhun nehri'nin iki taraf arasında sınır olması ve Maverâünnehir-Horasan paylaşımı, Karahanlılar'ın Buhara'yı alarak Samani devletine 999 yılında son vermeleriyle bir nevi kendiliğinden oluştu. Ceyhun'un batısında da hak sahibi olduğunu ve o bölgenin kendilerine ait olduğunu iddia eden Karahanlılar,²³ Gazneli Mahmud'un düşmanlığını göze alamadıkları için harekete geçmemişlerdi. Ayrıca İlig Han, Gazneli Mahmud'a Horasan verasetini tebrik için bir mektup dahi yazdı. Sultan Mahmud'un öteden beri Horasan bölgesine olan ilgisi bilinmekteydi. Sultan Mahmud, 998 yılında Horasan'ın kendisine verilmesini Emir Mansur'dan istemiş, fakat Mansur bölgeyi ona vermemişti.²⁴ Daha sonraki gelişmeler doğrultusunda Sultan Mahmud, Faik ve Begtüzünü 999'da Merv'de yendi ve Horasan'a hâkim olarak burada Halife el-Kadir Billah adına hutbe okuttu.²⁵ Bu mücadelelerle Gazneli cephesinden durum; Gazneli devleti, bölgenin huzuru için çabalarken Karahanlılar'ın Maverâünnehir'i tasarruf altına aldıkları yönündeydi.²⁶ Bölge hâkimiyetinde Samani devletinin ortadan kalkmasıyla başlayan mücadele, her iki tarafı karşı karşıya getirmiş durumdaydı. İki taraf arasında 1001 yılında bir anlaşma olduğu görülmektedir. Bu anlaşmanın nasıl yapıldığı hususunda farklı görüşler olmakla beraber,²⁷ anlaşmanın varlığı ve içeriği konumuz açısından önemli bulunmaktadır. Her iki tarafı anlaşmaya götüren sebeplerin başında, iki tarafın da önceliğinde başka sorunların olmasıydı. Çünkü Sultan Mahmud için öncelik, amcası Buğracık'ın katili Halef ile hesaplaşması ve Hindistan meselesi idi. İlig

²³ Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar (766- 1212)*, İstanbul 2007, s. 154.

²⁴ İbnü'l-Esir, *age*, c. 9, s. 116.

²⁵ İbnü'l-Esir, *age*, c. 9, s. 122.

²⁶ Ebu-Ş-Şeref Nâsîh Curfâdekanî, *Tercüme-i Târih-i Yemînî*, Neşr: Cafer Şiar, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengi, Tahran 1374, s. 249; Raşid al-Din Fazlallah, *Câmi' al-Tavârih*, yay. Ahmed Ateş, c.II/4, Ankara 1999, s. 142.

²⁷ Bu olay hakkında muhtelif görüşler bulunmakla beraber daha geniş bilgi için: Hunkan, *age*, s. 154-155; Mohammad Qasım İbadi, "Sultan Mahmud'un Vefatına Kadar Gazneli-Karahanlı İlişkileri", İSTEM, s.18, Konya 2011, s.161-180.

Han ise Maverâünnehir'de otoritesini sağlamlaştırıp, Türk boylarının çıkaracağı huzursuzlukları gidermek istiyordu. Ancak bu iki devletin anlaşma yapmalarının müşterek sebebi ise dağılan Samani devletinden Muntasır'ın çıkardığı sorunlardı.²⁸ Yapılan anlaşma ile Ceyhun nehri sınır olarak kabul ediliyor ve Maverâünnehir Karahanlıların, Horasan ise Gaznelilerin hakimiyetinde kalıyordu. Ayrıca Sultan Mahmud, İlig Han'ın kız kardeşiyle evlenerek, Utbi'nin ifadesiyle aralarında anlaşma, dostluk ve akrabalık kuruluyordu.²⁹ Samani devletinin hâkimiyet alanı içerisinde olan Harezmi ise bu anlaşmada taksim edilmemekte ve bu durum Gazneli Mahmud'un ilerdeki Harezmi bölgesine yönelik planlarına zemin oluşturulmaktaydı.³⁰ Anlaşma sonrası Sultan Mahmud, Halef meselesi ve batınlığı kabul eden Multan valisi ile uğraştı. İki taraf arasında tesis edilen dostluk, aradaki fesatçılar sayesinde bozuldu ve İlig Han ve Gazneli Mahmud'u karşı karşıya getirdi. İlig Hanın süregelen Horasan iştiyakı savaşın oluşmasındaki sebebi teşkil etti. Böylece 1006-1008 yılların arasında devam eden karşılıklı mücadele, Sultan Mahmud'un başarısı ile neticelendi. Bu yenilgiyle taht kavgaları yaşamaya başlayacak olan Karahanlı devleti, bölgedeki etkinliğini de kaybetmiş oluyordu.³¹ Nitekim, Gazneli Mahmud, Horasan zaferinden sonra Harezmi'nin de içinde bulunduğu diğer bölgeleri ele geçirirken böyle bir rakibin etkisiz kalmasının kendi lehine önemini biliyordu.

Samaniler devletinin yıkılmasından ve Gazneli Mahmud'un Horasan zaferinden sonra bölgede hakimiyet sahasını genişleten Gaznelilerin, artık Harezmi'ye yönelmesi Me'muniler tarafından da beklenmekteydi. Harezmi bölgesinin Gürganc (Cürcâniye) yani Ceyhun'un sol tarafının hâkimiyeti 992'den itibaren Samaniler devletinin tâbiyetinde Me'muniler idaresinde devam etmiştir. Samanî devletinin sona ermesinden sonra da Me'munilerin hakimiyeti Gazneli Mahmud'un 1017 tarihinde burayı tasarrufu altına almasına kadar sürmüştür. Ebu'l-Hasan Ali döneminde bir ara Karahanlıların tâbiyetine giren Me'muniler, Samanilerden kalan mirasın sadece Harezmi bölgesinin ellerinde kalması için çaba sarf etmişlerdir. Nitekim yer yer Gazneli ve yer yer de Karahanlılar'a yaklaşma ve müttefik edinme siyasetiyle 1017 yılına kadar bölgenin hâkimiyetini ellerinde tutmuşlardır. Ebu'l Hasan Ali, Karahanlı İlig'in Gazneli Mahmud'a yenilmesinden ve Horasan'da Gazneli gücünün artmasından sonra Mahmud ile olan ilişkilerinde daha dikkatli davranmıştır. Bu dönemi nakleden kaynaklar Utbi, Gerdizi ve Beyhaki bu ilişkiler hakkında bize sarîh bilgiler vermektedir. Klasik ortaçağ ilişkileri

²⁸ Hunkan, *age*, s. 156; İbadi, *age*, s.169-170.

²⁹ Curfâdekani, *age*, s. 250.; Raşid al-Din Fazlallah, *age*, c.II/4, s. 142-143; İbnü'l-Esir, *age*, c. 9, s. 154.

³⁰ İbadi, *age*, s.168.

³¹ Nazim, *age*, s. 49-52.

esasına göre başlayan Gazneli-Me'muniler ilişkisi hanedan mensuplarının kız alıp vermesi şeklinde olmuştur. Utbi, Ebu'l-Hasan Ali'nin Gazneli Mahmud'un kız kardeşi ile evlendiğini ve onunla yakın bir dostluk tesis ettiğini ifade etmektedir.³² Beyhaki ise Sultan Mahmud'un kız kardeşi yani Sebuktegin'in diğer kızının da Ebu'l-Abbas Me'mun bin Me'mun ile evlendiğini nakleder. Gerdizi, düğün tarihinin 1015-1016 yılları arasında olduğunu söylemektedir.³³

Ebu'l-Abbas Me'mun bin Me'mun, Harezmşah Me'munilerinin son emiridir. Birunî'den naklen Beyhakî, onun çok fazıl, cesur, iş ehli ve ciddi bir kişiliğe sahip olduğu, bu iyi meziyetlerine binaen kötü huylarının da mevcut olduğunu söylemektedir. Birunî'nin yedi yıl hizmetinde çalıştığı Ebu'l-Abbas, Sultan Mahmud ile iyi bir dostluk tesis etmenin çabasıydı. Bu süreç, ona ihtimam göstermesiyle ve onun gücünün fakında olarak hareket etmesiyle görülmektedir. Emir Mahmud ile Ebul Abbas, birbirlerine mektuplar yazmakta ve karşılıklı bir anlaşma ahdine sadık kalmaktaydılar. Ebul Abbas, Emir Mahmud'a son derece saygı duyuyor, hatırına riayet ediyor ve ona karşı tevazu ile hareket ediyordu.³⁴ Karşılıklı gelişen bu nazik ilişki Maveraünnehir hakimiyeti için önemli olmakla birlikte, Sultan Mahmud, Harezm bölgesine yönelik planları için ilişkilerini derinleştirmektedir. Bölgede oluşan siyasi ilişkiler çerçevesinde Karahanlı, Gazneli ve Me'muniler, Samanilerden boşalan otorite boşluğunu kendi lehlerine çevirme çabasıyla, birbirlerine karşı üstünlüklerini gösterme niyetindeydiler. Ancak siyasi ilişkiler derinleşip menfaatler çakışınca Me'muniler, güçleri nispetinde varlıklarını koruma yönünde girişimlere başladılar.

Gazneli devleti ve Me'muniler arasındaki ilişkinin bozulmaya başlamasının sebeplerinden ilki, Halifenin Me'munî'lere karşı göstermiş olduğu siyasi yaklaşım olarak görülmektedir. Emir Mahmud, başlangıçta Samaniler tarafından tanınmayan Halife Kadir Billah'ı tanıyarak, onunla dostluk kurmuş ve Halife tarafından kendisine hilat ve hediyeler gönderilmiştir.³⁵ Kay-

³² Curfâdekanî, *age*, s. 374; Barthold, *age*, s.291.

³³ Beyhakî, *age*, s.907; Gerdizî, *age*, s. 187; İbnü'l-Esir, *age*, c. 9, s. 111; V.V. Barthold, *age*, s.291.

³⁴ Ebul Abbas'ın Emir Mahmud'a karşı göstermiş olduğu saygıyı Beyhakî şu örneği vererek nakletmektedir. "... o derecede saygı gösterirdi ki meselâ şarap meclisi kurulduğu vakit en ileri gelen devlet adamlarını, haşemi, evlâtlarını, dergâhında bulunan Samani ve Safari Emîrleri ve civardaki vilâyetlerden gelen elçileri çağırırdı. Onlarla şarap içerken üçüncü kadehini eline aldığı vakit ayağa kalkar Emîr Mahmud'un şerefine içer, sonra otururdu; bütün mecliste bulunanlar da kendisi ile beraber ayağa kalkarlardı. Hepsine birer birer emrederdi. Bunların hepsi yeri öperlerdi. Kendisi ile beraber onlar da ayakta dururlar Emîr Mahmud'un şerefine şarap içerlerdi. Şarapları içtikten sonra Emîr yine yerlerine oturmalarını emrederdi." Beyhakî, *age*, s.907-908.

³⁵ Curfâdekanî, *age*, s. 182; Gerdizî, *age*, s. 112-113; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.47.

naklarda Halife ve Emir Mahmud arasındaki ilişkinin bozulmasına yönelik birkaç olay anlatılır.³⁶ Ancak ilk ve en önemli sebep olarak, Maveraünnehr'in fermanının kendisine verilmesini istemesi üzerine Halife ile Emir Mahmud arasındaki ilişki kötü bir seyir izlemeye başlamıştır.³⁷ 1014 yılıyla tarihlenen bu olaya rağmen Emir Mahmud, Abbasi Halifeliğine karşı saygı ve bağlılığını korumaya devam etmiştir. Halife ve Sultan arasındaki ilişkilerin nazik olduğu bu dönemde Halife, Ebul Abbas bin Me'mun'a hilat, ahd ve bayrak göndermiş, ona Ayn'üd-devle ve Zeyn'ül-mille lakaplarını vermiştir. Halife bu emanetleri götürmek ve bu lakapları Ebu'l-Abbas'a tevdi etmek için Salar-ı Hacıyanı Hüseyin'i görevlendirmiştir. Ebu'l-Abbas bin Me'mun, elçiyi merkezinde kabul etmek yerine onu çölün ortasında karşılamak için Biruni'yi göndermiştir. Harezşah Me'mun, Sultan Mahmud'un bu durumu duyup, kendisinin şefaatine müracaat etmeden Halife'den hilat almasını ve bu derece bir yakınlık tesis etmesinden dolayı hatırı kalabileceğini zannetmiştir. Me'mun, Sultan'a duyduğu saygı ve hürmetten dolayı, emanetleri almaya Biruni'yi göndermiştir. Harezşah Me'mun, bu emanetlerin gizlenmesini emrederek, Sultan Mahmud'a karşı olan saygısını muhafaza etmiştir. Beyhakî de Biruni'den nakledilen bu sebeplerden ötürü Harezşah Me'mun, Halife ile olan ilişkisini Sultan Mahmud'dan saklama ihtiyacı duymuştur diyerek nakleder. Hatta bu olayların olmasına yönelik "nazik bir durum" nitelemesi yaparak, siyasi ortamı vurgulamıştır. Biruni'nin halifenin göndermiş olduğu emanetler ne zaman ortaya çıktı ise o zaman Me'muniler hanedanlığının sonu oldu demesi durumun ehemmiyetini de gözler önüne sermektedir.³⁸ Halifenin stratejik olarak siyasi hamlesi Sultan Mahmud'a karşılık alternatif güç odakları oluşturmaya çalışmakla açıklanabilirse de Halife ile Sultan Mahmud ilişkisi iki tarafın da hassas davranmasıyla devam etmiştir.

Sultan Mahmud ile Me'mun arasında bir anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşma dostluk ve karşılıklı güven anlaşması olmasına rağmen, Me'mun, Emir Mahmud'dan gördüğü bu teveccühü her zaman şüphe ile karşılamıştır. Mahmud, Harezm bölgesini ele geçirmenin yollarını ararken, Me'mun'a dolaylı olarak kendi adına hutbe okutmasını söylemiştir. Beyhakî'de tafsilatlı olarak anlatılan bu olayda, ilginç bir detay dikkati çekmektedir. Beyhakî, Özkent savaşından sonra Karahanlılarla yapılacak olan anlaşmaya Sultan Mahmud'un isteği doğrultusunda kendi elçileri ile birlikte Harezşah'ın elçisinin de gitmesini istediğini nakleder. Ancak, Harezşah, Sultan Mahmud'un bu isteğini kabul etmemiş ve buna sebep

³⁶ Gazneli ve Abbasi Halifeliği arasındaki ilişki hakkında geniş bilgi için bkz. Hanifi Palabıyık, "Yeni Bir Türk İslam Devleti Modeli Olarak Gazneliler" *Türkler*, c.4, YTY, 2002s.517

³⁷ Keykâvus, *Kabusnâme*, trc. Mercimek Ahmed, haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yay., İstanbul 2006, s. 209; Merçil, *age*, s.47.

³⁸ Beyhakî, *age*, s.908.

olarak da kendisinin Hanlar seviyesinden değil Emirler zümresinden olduğunu ileri sürmüştür. Diplomatik açıdan bu hamleyle Sultan Mahmud, yapılacak olan anlaşmada Karahanlılara karşı Harezmi bölgesindeki emellerini de göstermiş olmayı hedeflemiştir. Harezmişah'ın anlaşmaya gitme teklifini kabul etmemesi Sultan Mahmud tarafından şüphe ile karşılanmış ve bunu veziriyle paylaşmıştır. Vezir, Harezmişah'ın samimiyetinin ölçülmesi yönünde bir teklif sunarak, Harezmişah'ın elçisine “*sizin Emiriniz ne kadar manasız şeyler düşünüyor ve Hanlara elçi göndermek hususunda boş hayallere kapılıp kendisini töhmet altında bırakıyor. Eğer sizin Emiriniz dünyanın tamamının kendi ülkesinden kesilmesini istemiyorsa neden Sultan adına hutbe okutmuyor*” demiştir. Bu konuşma elçi tarafından Emir Me'muna aktarıldığı zaman Me'mun, telaşa kapılmış ve Sultan adına hutbe okutma meselesi için Gazne'ye bir elçi göndermiştir. Yakub Cundi adındaki elçi Gazne'ye gelmiş ve görüşmeler neticesinde hutbe meselesi netleşmiştir.³⁹ Hülâsa Emir Mahmud'un hutbe isteğini korku ve endişe ile karşılayan Me'mun, ordunun ve ahalinin ileri gelenlerini toplayarak onlara bu durumu bildirmiştir.⁴⁰ Me'mun, ahalden ve ileri gelenlerden çok sert bir şekilde ret cevabı almıştır. Hatta “*biz buna hiçbir zaman razı değiliz*” diyerek, silahlar çekmiş ve bayrak açmışlardır. Bu galeyana güç bela yatıştıran Me'mun, daha sonra Biruni'nin tavsiyesi ile siyasi bir manevra yaparak, o sıralarda Karahanlılar arasındaki iç karışıklıklardan yararlanma yoluna gitmiştir. Biruni, “*Türkistân Hanları (Türk hakanlığı), size dargındır. Ancak onlar Sultan (Mahmûd)'ın dostudur. Bir düşmanla başa çıkmak zor iken, ikisi ittifak ederse onlarla başa çıkmak daha güç bir hale gelir. Hanları ele geçirmek gereklidir. Onlar bugün Özkend sınırında savaş ile meşguller, Hârezmişâh, hemen harekete geçmelidir. “Han ve İlig” arasında barış yapılması için çok çaba sarf etmelidir. Böylece onlar bu yüzden minnettar kalacaklar ve barış yapılacaktır. Bu iyiliğin faydası büyüktür. Barış yapılırca hiçbir zaman muhalefet kalmaz ve böylece hanedanın çabalarıyla İlig ve Hanlar arasında barış olacaktır. Onlar Harezmişah'a borçlu kalacaklardır.*”⁴¹ diyerek Harezmişah'a tavsiyede bulunmuştur. Böylece, Hanlar⁴² arası ilişkilerde aracılık rolüne giren Me'mun, bu konumundan onların güven ve dostluklarını kazanmıştır.⁴³ Bu ilişkilerle Harezmişah Me'mun, Gazneli Mahmud'a karşı kendi yanında müttefik bulmaya çalışmıştır. Fakat Karahanlı İlig Han ve diğerleri Gazneli Mahmud'u tam bir düşman olarak karşılarına almaya öteden beri çekinmişlerdir.

³⁹ Beyhakî, *age*, s.910-913.

⁴⁰ Curfâdekanî, *age*, s. 375; Beyhakî, *age*, s.912-913.

⁴¹ Beyhakî, *age*, s.914-915.

⁴² Karahanlı devletinde hiyerarşik yapı ve “*Han ve İlig*” ünvanları hakkında geniş bilgi için bkz: Ömer Soner Hunkan, “Târih-i Beyhakî'de Sözü Edilen Türkistan Hanları “Han ve İlig” Hakkında”, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, c.29, Reşat Genç Özel sayı:1, Temmuz 2009, s.19-28.

⁴³ Beyhakî, *age*, s.914-915; Merçil, *age*, s.36.

Bu sırada Sultan Mahmud, durumdan haberdar olmuş ve Özkent'den çekilerek Belh'e gelmiştir. Karahanlı ve Harezmsah ilişkileri Sultan Mahmud'u hem hiddetlendirmiş hem de siyasi açıdan kendisine karşı oluşan ittifaktan rahatsız olmuştur. Önce Karahanlılar'a elçiler gönderen Sultan Mahmud, bu ittifaka karşılık onlara gücendiğini ve sitem ettiğini bildirmiştir. Karahanlılar, verdikleri cevapta, Harezmsah'ın Gaznelilerin dostu ve hatta damadı olduğunu ve buna binaen onunla bir anlaşma yapıldığını belirterek, kendisine karşı bir ittifakın olmadığını söylemişlerdir. Hatta Sultan Mahmud'dan bir elçi göndermesini ve onun huzurunda yapılan konuşma ve anlaşmaların tekrar yapılabileceğini söylemiştir. Hanlar, Sultan Mahmud ile Harezmsah Me'mun arasında var olan bir anlaşmazlık varsa araya girelim ve her şeyin eskisi gibi olması için çalışalım teklifinde de bulunmuşlardır. Sultan Mahmud, bunu kabul etmemiş ve hatta elçi dahi göndermemiştir. Durumu Harezmsah'a bildiren Hanlar, Harezmsah'dan askeri ittifak teklifi almalarına karşın böyle bir ittifakı ve Sultan Mahmud'a karşı yapılacak askeri harekâtı kabul etmemişlerdir. Hanlar, Sultan Mahmud ile aralarında bir anlaşma olduğunu, bunu bozmak istemediklerini söylemişlerdir. Ancak, eğer Harezmsah isterse Sultan Mahmud ile tekrar ilişkiye geçip aracılık yapabileceklerini belirtmişler ve Harezmsah da çaresiz bu teklifi kabul etmiştir.⁴⁴

Sultan Mahmud 1016 yılının kışını Belh'de geçirerek, buradan bölgede olup biten siyasi olayları takip etmekteydi. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz Harezmsah-Karahanlı diplomatik ilişkileri Gazneli Mahmud'un münhileri (haberci) tarafından kendisine ulaştırılmaktaydı.⁴⁵ Sultan Mahmud, Karahanlıların Harezmsah'a aracılık yoluyla dahi müdahil olmalarını istemiyordu. Başlangıçta elçileri dahi kabul etmiyordu. Fakat bir müddet sonra, Karahanlılardan gelen elçileri kabul etti ve onlarla olan anlaşmazlığı giderdi. Bir nevi onları saf dışı bıraktı. Sultan Mahmud, daha sonra Harezmsah Me'mun bin Me'mun'a haber göndererek, aralarındaki anlaşma ve dostluğun yanı sıra Harezmsahlık üzerinde hakkının olduğunu, ancak Harezmsah'ın hutbe meselesinde buna riayet etmediğini ve hatta kendi kavmine karşı aciz kalıp, onların sözüne uyduğunu, kendisinin Harezmsah'ın halkını terbiye etmek ve Emirlik nasıl yapılır ona göstermek için beş yüz fil yüz bin süvari ve piyade'den oluşan orduyu hareket edeceğini ilettili. Ayrıca eğer bu savaştan vazgeçilmesi isteniyorsa açık bir özür ile Sultan Mahmud adına hutbe okutması, hediyeler göndermesi ve şerir adamların Sultan'a gelip af dilemeleri gerektiği bildirildi. Me'mun bu durumdan korktu ve itaatini bildirdi. Hakimiyeti altında olan Nesa ve Fereva'da hutbe okuttu. Şeyh ve kadılarla üç bin at ve bin dinar gönderdi. Ancak içerdeki isyan ve kargaşadan da çekinmekteydi. O yüzden

⁴⁴ Beyhakî, *age*, s.916.

⁴⁵ Beyhakî, *age*, s.917.

Gürganc'da hutbeyi Sultan Mahmud adına hala okutmamaktaydı.⁴⁶ Bu sırada Harezmi isyanının lideri olarak görülen Harezmi ordusunun komutanı Hacib-i Bozorg Alptekin Buhari⁴⁷, ordusuyla birlikte Hezaresb'de idi. Bu olayları duyan Alptekin, isyan çıkardı. İsyancılar, Me'mun'un evinin etrafını sararak orayı ateşe verip, Harezmişah'ı öldürdüler (Mart 1017). Me'mun'nun ölümünden sonra yerine on yedi yaşındaki kardeşi Ebu'l Haris Muhammed bin Ali bin Me'mun'u tahta geçirdiler.⁴⁸ Alptekin, Harezmi idaresini tamamıyla eline geçirip, halkı da baskı altına aldı. Dört ay süren bu durum, Sultan Mahmud'u harekete geçirmek için artık kaçınılmaz bir sebepti. Sultan Mahmud öncelikle Harezmi'e elçi göndererek, Harezmişah'ın katillerinin teslim edilmesini, kendi adına hutbe okutulmasını ve kız kardeşi Hurre'nin Gazne'ye gönderilmesini istedi. Harezmliler bunu kabul ettikten ve elçiyi gönderdikten sonra, Sultan Mahmud, isyancıların ve Alptekin'in de öldürülmesini istedi. Savaşın kaçınılmaz olduğunu gören Harezmliler savaş için hazırlıklara başladı. Tabii bu sırada Sultan Mahmud, Karahanlılara elçi göndererek, öldürülen Harezmişah'ın kendisinin damadı olduğunu bu intikamın alınarak, bu belanın ortadan kaldırılması gerektiğini ilettiler. Karahanlılar, Harezmi'nin zaptını onamak istemeseler de Sultan Mahmud'a haklı gerekçelerinden ötürü karşı çıkmayıp, gereğinin yapılması yönünde fikir beyan ettiler.⁴⁹

Sultan Mahmud, askeri hazırlıklarını tamamladıktan sonra, Amul yolundan Harezmi'e hareket etti.⁵⁰ Belh üzerinden Harezmi'nin sınırı olan Çakırbend'e (Cigerbend) ulaştı.⁵¹ Amul yolu Harezmi'nin Horasan ve Maveraiünnehr'e olan bağlantısıydı ve Sultan Mahmud, bu yolu kullanarak Harezmi'e ilerledi. İki ordunun ilk karşılaşmaları hakkında kaynaklarda farklı anlatımlar bulunmaktadır. Buna göre, Gerdizi, öncü birlik olarak gönderilen Mahmud bin İbrahim Ta'i'nin⁵², sabah namazı vaktinde Humartaş'ın komutasındaki Harezmi askerlerine bir baskın yaptığını ve bu saldırısının başarılı olmadığını, bir kısım Gazneli öncü askerlerinin öldüğü yönünde bilgi verir.⁵³ Ancak Utbi, ilk baskının Yınaltegin tarafından Mahmud bin İbrahim Ta'i komutasındaki Gazneli öncü birliklerine yapıldığını ve bu baskın haberi Sultan Mahmud'a ulaştırıldıktan sonra, onunla Yınaltegin arasında sabaha

⁴⁶ Beyhakî, *age*, s.917.

⁴⁷ Bu isim Gerdizi'de Yınaltegin olarak kaydedilmektedir. Bkz: Gerdizi, *age*, s. 188.

⁴⁸ Beyhakî, *age*, s.919; Curfâdekanî, *age*, s. 376; Gerdizi, *age*, s. 188; İbn'ül-Esir, *age*, c.9, s. 209.

⁴⁹ Beyhakî, *age*, s. 920-922.

⁵⁰ Beyhakî, *age*, s.923.

⁵¹ Gerdizi, *age*, s. 188.

⁵² Bu isim Beyhakî'de Muhammed A'rabî olarak geçmektedir. bkz: Beyhaki, *age*, s.923. Fakat Utbî ve Gerdizî Mahmud bin İbrahim Ta'i olarak verirler.

⁵³ Gerdizi, *age*, s. 188.

kadar savaşın devam ettiğini ifade eder.⁵⁴ Beyhaki ise Gazneli ordusunun öncü birliğinin sadece bir çözüme yaşadığını ifade etmekle beraber, Ta'î'nin ilk baskındaki başarısızlığını telafi ettiğini söyler.⁵⁵ Kaynaklar, bu farklı anlamlara rağmen, Harezmi ordusunun ilk başta direndikleri hususunda hem fikirdirler. Gün boyunca süren mücadelede Harezmi askerleri olanca gücüyle direndiler. Son bir umutla Gazneli ordusunun merkezine bir saldırı düzenleyen Harezmliler, büyük bir hezimetle uğradı.⁵⁶ Savaşın neticesinin belirmesi üzerine Harezmi komutanları kaçmaya başladı. Salar-ı Emir Nasr, onları Hezaresb'e kadar takip etti. Birçok esirle yakalanan isyancı komutanlar, Hezaresb'de Sultanın huzuruna getirildi.⁵⁷ Sultan bu durumdan çok memnun oldu. Çünkü Sultan, Karahanlı devletine de gönderdiği mektupta belirttiği gibi meşruiyet açısından Harezmi seferinin asli amacının bu isyancıların yakalanması ve cezalandırılmalarıydı. Sultan buradan hareketle Harezmi'ye geldi ve Gürganç'ı zapt etti. Yaklaşık beş bin esir alındı ve bu esirlerin bir kısmı Gazne'ye gönderildi.⁵⁸ Tüm hazinelere el konuldu. Tahta yeni çıkarılmış olan Harezmişah ve ahfadı hapse atıldı. Sultan Mahmud, hem öldürülen Harezmişah'ın intikamını almak hem de bu vilayetin idaresini bundan sonra tesis edebilmek için, üç komutanı dar ağacına çektirdi. Onları fillerin ayakları altında ezdirerek halkın içerisinde dolaştırdı. Böylece halkın sindirilmesi sağlandı.⁵⁹

2. Harezmi'de Hacib Altuntaş Dönemi (1017-1032)

Sultan Mahmud, isyancıların tenkili meselesini hallettikten sonra, Hâcib Altuntaş'a Harezmişah unvanını vererek, önce Belh'e geçti ve burda bir süre kaldıktan sonra Gazne'ye geri döndü. Ancak Harezmi de isyancıların tekrardan hareket ihtimaline önlem almak ve sükûneti tam anlamıyla tesis edilebilmek için Altuntaş ile birlikte Arslan Câzib'i de burada bıraktı.⁶⁰ Sultan Mahmud'un iki değerli komutanını burada bırakmış olması Harezmi'nin ehemmiyetini ayrıca ortaya koymaktadır. Sultan Gazne'ye dönerken, Beyhaki'nin ifadesiyle yanındaki esirlerin katarı Belh'ten Multan, hatta Lahor'a kadar uzanıyordu.⁶¹ Bu esirleri

⁵⁴ Curfâdekanî, *age*, s. 376.

⁵⁵ Beyhaki, *age*, s. 923.

⁵⁶ Harezmi savaşının ve Sultan Mahmud'un bu savaşta kahramanlığı için devrin şairi Unsurî bir kaside yazmış ve bu kaside hakkında Beyhaki, ancak böyle bir fetih ve fatih için bu kadar güzel ve ustaca bir kaside yazılabilir demiştir. Bkz: Abu'l-Kasım Hasan bin Ahmed el-Unsurî, *Divan, Merkez Furuş-i Kitabhane-i İbn Sina, Tahran 1341*, s. 78-81.

⁵⁷ Gerdizi, *age*, s. 188.

⁵⁸ Curfâdekanî, *age*, s. 376.

⁵⁹ Beyhaki, *age*, s. 924-925.

⁶⁰ Beyhaki, *age*, s. 925; Curfâdekanî, *age*, s. 376; Gerdizi, *age*, s. 188.

⁶¹ Beyhaki, *age*, s. 925.

daha sonra Hindistan'a asker olarak gönderdi.⁶² Sultanın Harezm'den ayrılmasından sonra, Ebu'l-Abbas'ın kayın babası Ebu İshak, etrafına topladığı adamlarla Harezm'e baskın düzenledi ve hâkimiyeti ele geçirmek istedi. Hacib Altuntaş ve Arslan Cazib bu baskına şiddetlice karşılık vererek, yapılan savaşta Ebu İshak ve isyancıları bozguna uğrattılar. İsyancıların son hamlesi kılıçtan geçirilmekle kırılınca, sükûnet sağlanmış oldu. Arslan Cazib tesis edilen idarenin oturmasından sonra Harezm'den ayrıldı.⁶³ Me'muni'ler devrinin sona ermesiyle başlayan bu yeni dönem, Gazneli hâkimiyetinin tesisi ve Altuntaşlar idaresinin başlangıcı oldu. Horasan'dan sonra Harezm'in hâkimiyet altına alınmasıyla Gazneli Devleti, bölgesel gücünü tam anlamıyla kurmuş sayılıyordu. Ayrıca Ceyhun'un batısında Karahanlı devletine karşı üstünlüğünü kabul ettiren Gazneli Devleti, Karahanlıların Halifelikle olan sınırını kesmekte ve bu devleti, artık batıdan tamamen kuşatmış bulunmaktaydı.⁶⁴

Hacib Altuntaş'ın Harezmşah ünvanını almadan ve bu bölgeyi idare etmeye başlamadan önceki hayatı ve görevleri hakkında tafsilatlı olmamakla beraber bir kısım bilgiler bulunmaktadır. Harezmşah unvanı verilerek Harezm bölgesinin tamamına hâkim duruma getirilen Altuntaş, Sebüktegin'in ilk gulamlarından biriydi.⁶⁵ 997'de Sebükteginin ölümünden sonra Sultan Mahmud'a hizmete devam ederek, Herat valiliğine getirildi. Gazneli tarihçisi Utbi'nin verdiği bilgiye göre, Altuntaş ilk olarak, Garşistan hakimi Şah Şar'a karşı gönderildiği bilinmektedir. Şah Şar, babası Ebu Nasır'ın idareyi kendisine bırakmasından sonra ve Mahmud'un Horasan'ı zaptından sonra, Gazneli devletine itaatini bildirir. Ancak Sultan Mahmud, bir Hind seferi için onun da kendisine katılmasını ister. Şah Şar, bu daveti kabul etmeyerek, Sultan Mahmud'a isyan eder. Sultan Mahmud, Hint seferinden sonra Şah Şar üzerine bir birlik sevk etti ve ordunun başında değerli iki komutanı Altuntaş ve Arslan Cazibi gönderdi. Altuntaş, Şah Şar'ı yakalayıp Sultan Mahmuda getirir.⁶⁶ Daha sonra Altuntaş, Herat valiliği görevindeyken 1001 yılında Muntasır'a karşı görevlendirilir. Samani kuvvetlerinin Maveraünnehr'de Karahanlılar'a yenilmesi ile birlikte Muntasır, Horasan'a geçerek burada yeniden bir yapılanma ve Samani hâkimiyetini kurma yoluna girer. Böylece, Muntasır Nişabur'a gelir. Nişabur hakimi Sultan Mahmud'un kardeşi Emir Nasır bin Sebüktegin'dir. Emir Nasır, Muntasır karşısında tutunamayacağını anlayınca kardeşinden yardım ister. Bunun üzerine Mahmud, Herat valisi olan Al-

⁶² İbnü'l-Esir, *age*, c. 9, s. 209.

⁶³ Beyhaki, *age*, s. 925.

⁶⁴ Hunkan, *age*, s. 247.

⁶⁵ Beyhakî, *age*, s.582; C.E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Caliphate (994-1040)*, s.47; W. Barthold, "Altüntâsh Al-Hâjib, Abû Sa'id", *El²*, Leiden, 1986, s. 424.

⁶⁶ Curfadekanî, *age*, s. 328-330.

tuntaş'ı askeri birliğiyle kardeşine yardıma gönderir. Nasır'ın bu kuvvete çok ihtiyacı olduğu, Utbi'de özellikle belirtilmektedir. Muntasır, Emir Nasır ve Altuntaş'a karşı, Arslan Bâlû ve Ebu'l-Kasım Simcuri'yi gönderir. İki taraf arasında süren uzun mücadeleden sonra Nasır ve Altuntaş, Muntasır'ın birliklerini mağlup eder. Gazneli birlikleri, Muntasır'ı Ebiverd'in dışına çıkıp, Curcan sınırına yaklaşmaya kadar takip ederler.⁶⁷ Tarihi kaynaklarda bu kez Altuntaş'ı Sistan seferinde 1003 yılında Sultan Mahmud'un yanında görmekteyiz.⁶⁸ Ayrıca Altuntaş, Karahanlı-Gazneli mücadelelerinde de önemli görevlerde bulundu. Harezmsah Altuntaş, İlig Han'ın Horasan'ı zapt etmek için 1006 yılında iki koldan sevk ettiği askerlerine karşı, Gazneli ordusunun sağ kanadının komutanlığını yaptı ve bu savaş Gazneli galibiyetiyle neticelendi.⁶⁹ Sultan Mesud döneminde tedricen bertaraf edilecek olan "Mahmudiyan" ekibinin en önemli komutanlarından olan Altuntaş, Gur ülkesinin fethi sırasında da Arslan Cazib ile beraber ordunun başında yer aldı.⁷⁰ Sultan Mahmud devrinin büyük komutanlarından Altuntaş, Hindistan'daki Nardin seferinde ordunun merkez birliği (kalb) olan Hassa birliklerinin başındaydı.⁷¹

Altuntaş, Arslan Cazib'in bölgeden ayrılmasından sonra, Harezm'de nüfuzunu artırarak, hâkimiyetini tesis etmeye başladı. Sultan Mahmud'un Altuntaş'a, Harezmsah unvanını vermesi; Altuntaş'ın değerli bir komutan olması, yerli hanelerle yönetilen ve her daim isyan ihtimali olan böyle bir bölgeye güçlü bir komutan atama zarureti ve Sultan Mahmud'un komutanlarından birine böyle bir unvanı vererek kendi mevkiini hepsinin üstünde göstermesi gibi sebepler ön plana çıkmaktadır.⁷² Nitekim, Harezm, Horasan ve Maverâünnehir gibi bir ülke (iklim) olup,⁷³ tarihsel durum açısından bölgesel bir bağımsızlığı olan mevki idi. Horasan hakimiyeti Sultan Mahmud'un Halife ve İslam dünyasındaki üstünlüğünü kanıtlarken, Harezm zaptı ve idaresi de onun tek "Sultan" ve İslam âlemi açısından Karahanlılar'a karşı alınması gereken tek "*koruyucu*" olduğunu taçlandırdı. Hint seferlerinin de ekonomik açıdan ve imaj yönünden getirisi, Ha-

⁶⁷ Cufadekanî, *age*, s.188-189; Raşid Al-Dîn, *age*, s. 110-113; Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr: II. Gazneliler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c:XXVI, sayı: 2, Aralık 2011, s.460.

⁶⁸ Cufadekanî, *age*, s.225; İbnü'l Esir, *age*, s.144; Raşid Al-Dîn, *age*, s. 130-131; Merçil, *agm*, s.461.

⁶⁹ Cufadekanî, *age*, s. 286; Gerdizî, *age*, s.185;

⁷⁰ Cufadekanî, *age*, s. 313; İbnü'l-Esir, *age*, c. 9, s. 179;

⁷¹ Cufadekanî, *age*, s. 332; Faruk Sümer, "Gazneliler Devrinde Büyük Bir Türk Beyi Harizm Valisi Altun Taş", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, s. 50, Ekim 1987, s.110.

⁷² Sümer, *agm*, s.113.

⁷³ Sultan Mesud, Rey halkına hitaben yaptığı konuşmasında, Gazne'den babasının ölümünden sonra gelen haberler doğrultusunda oraya gitmesinin gerektiğini anlatırken Harezm'in önemini de belirterek şöyle der; "*Memleket işlerinin yoluna girmesi acilen gitmek gerektir. Çünkü Hindistan, Sind, Nimruz ve Harezm küçük vilayetler değildir. Bu memleketler hiçbir şekilde ihmal edilemez. Çünkü bunlar asıldır ve her şeyden mühimdir.*" Beyhakî, *age*, s.21.

rezm hâkimiyetiyle Sultan Mahmud'u böyle bir haklı karizmaya ulaştırıyordu. Altuntaş'a verilen bu derece, ilerde de görüleceği gibi devlet içerisinde bürokratik çekememezlikten dolayı bazı sorunlara, ayrıca Altuntaş'ın ve ondan sonra oğlu Harun'un kendi maiyetlerini güçlendirmeleriyle bir devlet sorunu haline gelmesine yol açacaktır. Bu tarihten itibaren Altuntaş Harezm'de kısa sürede tecrübesi ve zekâsıyla gücünü kurdu. Sultan Mahmud tarafından burada bırakılan Kalbak gibi mukaddemler⁷⁴ ve bin beş yüz atlı birlik bulunmaktaydı. Bu askeri birliğin kendisine çıkarabilecekleri sorunları önceden kestiren Altuntaş, ilk iş olarak bunların tedibine, maaşlarına ve Harezm gelirinden kendilerine pay istemelerine karşı önlemler aldı.⁷⁵ Harezmşah Altuntaş, bu tedbirlerle birlikte kendi hassa birliklerini Küçet ve Kıpçak gulamları satın alarak, hem bahsi geçen Gezneli merkez birliklerine karşı güç oluşturdu, hem de ülkenin bulunduğu coğrafi konumdan dolayı karşılaşılabilecek tehlikelere karşı önlem almış oldu. Bu durum Gazneli devletinde farklı yorumlara da sebep olmaktaydı. Altuntaş'ın kendi başına buyruk hareket edeceği fikri Gazneli devlet ricalinde iyice konuşulacak ve aleyhine bir propagandaya sebep olacaktır. Ancak Altuntaş, ölümüne kadar Gazneli devleti ve Sultan Mahmud'a olan bağlılığını korudu ve gerektiğinde Gazne'ye bağlı bir yerel devlet gibi hareket etti.

Harezmşah Altuntaş, Sultan Mahmud'un en güvendiği komutanlarından biri olarak, Maveraünnehir seferinde ona katılan birlikler arasında yer aldı. Sultan Mahmud, ordusu ile Ceyhun'u geçtikten sonra iki devlet arasında görüşmeler başladı. Gerdizi'ye göre, Sultan Mahmud ve Kadir Han Ali Tekin'e karşı ittifak etmekte ve ayrıca Selçuklu reisi Arslan Yabgu'nun tutuklanması olayı da bu görüşmeler neticesinde olmaktadır (1025).⁷⁶ Sultan Mahmud, 1030 yılında vefat ettiğinde geride İslam dünyasının hâmisî bir irade, özellikle Hindistan gelirleriyle elde edilen dolu bir hazine ve sınırları Hindistan'dan Türkistan'a ve Irak'a uzanan geniş bir devlet bıraktı. Veliaht olarak oğlu Muhammed'i göstermesine rağmen Mesud, tahtı ele geçirdi. Harezmşah Altuntaş ve oğlu hakkında Sultan Mesud dönemine ait birçok bilgi, Sultan Mesud'un tarihçisi olan Beyhakî'de tafsiliyle mevcuttur. Ayrıca İbnü'l Esir'e bakılacak olursa Harezmşah Altuntaş, Muhammed bin Mahmud'a haber göndererek, kardeşi Mesud'un Sultanlığını tanı-

⁷⁴ Mukaddem; Ordunun öncü birliklerinden olan askerlere denir. Bkz: Güller Nuhoglu, *Beyhakî Tarihi'ne Göre Gazneliler'de Devlet Teşkilâtı ve Kültür*, İÜ SBE,(Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995., s.321; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK 1988, s. 107.

⁷⁵ Beyhakî, *age*, s. 926.

⁷⁶ Gerdizi, *age*, s.193; İbnü'l-Esir, *age*, s.363; Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.302; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendî, *Râhat-üs-Sudur ve Âyet-üs-Sürûr*, trc. Ahmed Ateş, c.1, Ankara 1999, s. 88-90.

masını ve kardeşiyle çekişmekten vazgeçmesini söylediğini yazar.⁷⁷ Sultan Mesud, babasının ölüm haberini aldığı sırada İsfahan seferinde idi. Halife tarafından İsfahan Emirligi için gönderilen mektuba, babasının ölüm haberini alınca cevap vererek, Rey'e geçti. Rey'de işleri tanzim ederken kendisine Halife tarafından mektup geldi. Mektupta Halife, Sultan Mesud'u veliaht olarak gördüğünü, icap eden sıfat ve lakaplarla, liva ve aht gibi tanındığına dair emarelerin elçinin peşi sıra gönderildiği, İsfahan, Rey ve Cibal gibi yerlerin kendisine verildiği ve bir karışıklık çıkmaması için onun hemen Horasan'a hareket etmesi gerektiğini yazmaktaydı. Sultan Mesud, bu mektuptan sonra hemen harekete geçerek Harezmi'nin de içinde olduğu İsfahan-i Cibal, Tarun, Gurgan, Taberistan, Nişabur ve Herat'a bu mektubun kopyalarını gönderdi.⁷⁸ Muhtemeldir ki bu mektuptan sonra Harezmişah Altuntaş, Mesud'un tahta geçmesi gerektiği yönünde hareket etti. Çünkü bu mektup sonrasında Gazne'de bulunan diğer emir ve haciplerden de onu Gazne'ye davet eden mektuplar aldı.

Sultan Mesud, Herat'a geldi ve buraya devletin ileri gelenleri, ayanlar ve komutanlar da geldi. Bu gelenler arasında Harezmişah Altuntaş da vardı. Mesud, kendisinden önce kardeşini tahta çıkaran Hacib-i Bozorg Ali Karib'i burada huzuruna kabul etti. Bir nevi tahta oturma merasimi olan bu toplantıda Sultan Mesud, tahtının sağ tarafına Altuntaş'ı oturttu. Bu teveccühe nail olmasındaki en önemli sebep Sultan Mesud'a ilk biat edenler arasında olmasıydı. Bu toplantıda Altuntaş, bir konuşma yaptı ve yeni Sultan'a nasihat mahiyetinde ve kendi efradını da gözeten doğrultuda telkinlerde bulundu. Altuntaş, kendisinin ve saltanatının baki olmasını ancak babasından kalan bu devletin iyi bir şekilde devamı için, tecrübeli kişilerden faydalanması gerektiği telkininde bulundu. Sultan'a hitaben "*her ne kadar hizmete layık birçok kullarımız varsa da bunlar henüz yetişmişlerdir ve daha yetişeceklerdir. Burada Sultan Mahmud'un hizmetinde ömürlerini geçirmiş birkaç ihtiyar vardır. Eğer siz de uygun görürseniz bunlar gözetilsin. Çünkü sultanın hazinesi ihtiyarlardır. Bunu kulunuz kendim için söylemiyorum. Benim şurada birkaç günlük ömrüm kaldı. Bunu bir nasihat olarak söylüyorum.*" diyerek devletin içindeki bazı sıkıntılara da işaret etmekteydi. Nitekim bu sıkıntılarının başında "*Mahmudiyan*" denilen ihtiyarların tasviyesi vardı ve Altuntaş da bunların en önemlilerindendi. Ayrıca Altuntaş bu konuşmasında Sultan'a ilk biat edenlerden olduğunu vurgularken mektupla gereken şeyleri yazdığını belirttiğini ve işlerin yoluna girmesi için gerekeni yaptığını ifade etti. Sultan Mesud da ona "*Harezmişah'ın sözü Baba sözü gibidir. Onu memnuniyetle dinler ve onun müşfik nasihatlerini kabul ederiz*" diyerek dikkate aldığını ve hizmetlerinin far-

⁷⁷ İbnü'l-Esir, *age*, c. 9, s. 308.

⁷⁸ Beyhakî, *age*, s. 19.

kında olduğunu söyleyerek bunun karşılığını göreceğini belirtti. Bu konuşmadan sonra Harezmsah Altuntaş yeri öptü ve dışarı çıktı.⁷⁹

Hacib-i Bozorg Ali Karib, Muhammedî Gazneli tahtına çıkarmış ve sonrasında onu tevkif edip, Sultan Mesud'a biat etmişti. Sultan Mesud, onun bu yaptıklarını hata olarak görmek idi. Bundan dolayı Ali Karib'i tutuklatıp, mallarını müsadere etti. Bu durumu Abdus aracılığıyla Altuntaş ile paylaşan Sultan Mesud, onun yanlış yaptığını kardeşini tahta çıkarmakla değil onu tekrar indirip yeminlerini tutmamakla da suçladı. Ayrıca bunları iletirken örnek olarak, Harezmsah'ı veriyor ve sadakatini taltif ediyordu. Altuntaş da cevaben Ali Karib'i uyardığını ancak onun böyle bir tasarrufta bulunmasının yanlış olduğunu söyledikten sonra, Ali Karib'in öldürülmesi gerekmediğini ve devlet için yararlı olabileceğini vurguluyordu.⁸⁰ Bunu yaparken Harezmsah'ın kendi ifadesiyle "türediler" e karşı Sultan Mahmud dönemi emirlerinin varlığının devamına gönderme yapıyordu. Görüldüğü üzere Harezmsah Altuntaş, taht değişikliğinde ve gelişen olaylarda aktif bir rol üstlenmiş ve gerek Gazne gerek Mesud ile bu süreçte görüşerek, devletin yararına girişimlerde bulunmaya çalışmıştır. Ancak Harezmsah'ın ve onun döneminden diğer "Mahmudiyan"ların korkusu Mesud'un kendi adamlarının aleyhlerine başlatmış oldukları tasfiye hareketiydi. Bu durum Harezmsah'ın şahsında, kendisinin tekrardan Harezm'e görevlendirilmemesi olarak tecelli etmişti ve uzayan süreç içinde endişelere hatta korkulara dönüşmüştü. Ebu'l-Hasan Akilî ve Ebu Nasr Müşkan ile bu hislerini şöyle paylaşmıştır; "Bu işler böyle sürüp gidecek, Ali Karip ne yaptı ki böyle muamele görüyor. Ben görüyorum, bu "yeni türediler" Sultan Mahmud'un adamlarından hiç kimseyi bırakmak istemiyorlar."⁸¹

Gazne devletinde çekişme ve anlaşmazlıkların hâkim olduğu bu dönemde, Ebu Nasr Müşkan, bir müddet sonra Divan-ı Risalet'e oturdu ve Sultan tarafından büyük iltifatlara mazhar oldu. Müşkan, Harezmsah ile birlikte aynı ekipten (Mahmudiyan) olduğu için Sultan'a telkinde bulunarak, Harezmsah'ın bir an evvel taltif edilip görevi icabı Harezm'e gitmesi gerektiğini söyledi. Harezmsah açısından bu durum bir müddet daha devam ettikten sonra, Herat'tan Belh'e geçildi. Ebu'l-Hasan Akilî'de Harezmsah hakkında birkaç defa Sultana; "onun Harezm'e gitmesi gerekir nitekim orası Türk hudududur ve tehlikeli bir bölgedir" şeklinde konuşmalar yaptı. Sultan, Akilî'yi çağırdı ve Harezmsah'ın gitmesi için izin verdiğini söyledi. Harezmsah, Sultandan hilatini aldı ve hiç beklemeden gece yarısı yola çıktı. Beyhakî bu olayları anlatırken adeta bir kaçış gibi tasvir

⁷⁹ Beyhakî, *age*, s. 63-64.

⁸⁰ Beyhakî, *age*, s. 68-69.

⁸¹ Beyhakî, *age*, s. 69.

etmektedir.⁸² Onun gidişinden sonra Sultanın yeni adamları, halledilmemiş işler olduğu bahanesiyle onu tekrar geri çağırmak için Abdus'u gönderdilerse de Altuntaş geri dönmedi. Halledilmemiş işlerin mektupla bildirilmesini istedi ve gerekçe olarak da Harezmi'de işlerin kötü olduğunu ileri sürdü.⁸³ Böylece Altuntaş, birçok entrika ve hileden sıyrılarak Harezmi'ye ulaşmayı ve eski görevine devam etmeyi başardı. Akıllıca hareket eden Altuntaş bundan sonra da Sultan Mesud ve Gazne devleti için hizmete devam etti. Nitekim o her fırsatta yaşlandığını söylemekte ve oğullarının kendinden sonra bölgenin idaresine geçmesi için çok nazik hamlelerde bulunmaktaydı.

Gazne devletinde yaşanan bu yeni yönetim krizi sürecinde, Harezmişah Altuntaş, Harezmi'ye döndükten sonra, yeni Gazneli erkânından gelecek hamlelere göre hareket etmeye başladı. Altuntaş'ın sıkıntılı bir şekilde ve gönlünün kırık olarak ayrıldığını Sultan Mesud bilmekteydi. Bu doğrultuda Ebu Nasr Müşkân ile yaptığı bir sohbetinde kendi adamlarından şikâyet etmekte ve Altuntaş'ın hem Gazne devleti için hem de Harezmi için önemine vurgu yapmaktadır.⁸⁴ Bu durumun ortaya çıkmasındaki diğer bir husus ise Ali Tegin tehlikesidir. Nitekim Ali Tegin, gün geçtikçe bölgede daha tehlikeli bir hal almaya başlıyordu. Bunun üzerine Sultan Mesud, harekete geçmesi olası olan Ali Tegin tehlikesi, Altuntaş'ın gönlünün alınması ve Karahanlı politikasının bundan sonraki seyri için Altuntaş'a bir mektup yazılmasını ve mektupta önerilerinin sorulmasını istedi. Sonunda Sultanın kendi el yazısının da olduğu mektup, yazıldı ve Altuntaş'ın gönlü alınarak, bölge siyasetinde uygulanacak fikri soruldu.⁸⁵ Harezmişah Altuntaş, cevabında Karahanlı ve Gazneli ilişkilerine de ışık tutarak, şu önerilerde bulundu: "*Türkistan Hanı ile mektuplaşmak halli farz olan meselelerdendir. Onunla evvela böyle muhabere olunursa sonra elçiler gönderilir, iki devlet arasında muahedeler yapılır. Merhum Emir (Sultan Mahmud), Kadir Han'ı elde etmek için ne kadar zahmetler çekti, paralar ve mallar sarf etti; onun yardımı ile devletin siyasî işleri kararlaştı. Bugün bu dostluğun artması için aradaki bu samimiyeti beslemek lâzımdır. Tabii bunların hakikî dost olması bahis mevzuu değil-*

⁸² Altuntaş Harezmişah gibi komutanların merkezden ayrılırken yapılan uğurlama merasimi davul çalınması gibi teşvi'ler yapılırdı. Ancak Altuntaş, bu merasimin yapılmamasını istedi ve kimsenin haberi olmadan buradan uzaklaştı. Beyhaki, *age*, s. 99.

⁸³ Beyhaki, *age*, s. 97-100

⁸⁴ Beyhaki, *age*, s.100

⁸⁵ Sultanın kendi el yazısının mektubun sonunda yer alması muhatabına ve onun fikirlerine verdiği önemi göstermekle birlikte, ortaçağın tabii-metbu ilişkilerinde nazik durumlarda böyle bir ayrıcalığın vakii olduğuna yönelik güzel bir örnektir. Mektubun sonunda Sultan Mesud kendi el yazısıyla Altuntaş'a hitaben şunları yazmıştır; "*Hacib Fazil Harezmişah (Tanrı izzetini daim etsin) bu söze itimat etsin, gönlünü kavi tutsun, çünkü bizim gönlümüz onunla beraberdir; Tanrı, haklarının yerine getirilmesine yardım edicidir.*" Beyhaki, *age*, s. 105.

dir; fakat ne kadar da olsa hoş geçinmek zaruridir; böylece bir taşkınlık göstermelerinin önü alınmış olur. Ali Tekin hakikatte bir düşman, kuyruğu kopmuş bir yilandır; çünkü Togan Han, merhum Emir'in kudret ve kuvveti ile Balâsagun'dan çıkarıp atmıştır, o hiçbir vakitte dost olmaz; fakat itimada lâayık olmamakla beraber onunla da bir muahede yapmak, arada bir yakınlık peyda etmek lâzımdır; çünkü bu zaruridir. Bu temin edildikten sonra Belh, Tuharistan, Çağâniyan, Tirmiz, Kubâdiyan ve Huttal'ı insanlarla iskân etmeli; çünkü o neresini boş bulur ve fırsat eline geçerse orayı yağma eder, eline geçirir."⁸⁶ Sultan Mesud, Altuntaş'ın fikirleri doğrultusunda Kadir Han'a bir elçi heyeti gönderdi. Heyet, Sultan Mesud'un tahta çıkma haberini vermekle birlikte, geçmişteki dostluğun devamı için girişimlerde bulundu.⁸⁷

Bu sırada Gazne sarayında mevkiini her geçen gün yükselten ve kinini de aynı derecede koruyan Zevzeni olayı yaşandı. Olay Altuntaş için ve devlet içindeki dengeler açısından mühimdir. Divan-ı Arz⁸⁸ ve Divan-ı Risalet⁸⁹ görevlerinde bulunan Ebu Sehl Zevzeni, Sultan Mesud'un tahta oturmasından itibaren Altuntaş'a karşı kötü fikirler beslemekte ve onun Harezmşahlık'tan alınması için elinden geleni yapmaktaydı.⁹⁰ Sultan Mesud, karakter itibarıyla etrafındakilerden çabuk etkilenen bir tabiata sahip olduğu için bu durum, bir süre sonra rahatsızlıklar meydana getirdi. Zevzeni, Sultan Mesud'a Altuntaş'ın Harezm'de isyan edeceğine yönelik telkinlerde bulunarak, eğer o en kısa zamanda tevkif edilmezse ok yandan çıkmış olacak, Altuntaş kendi nüfuzunu güçlendirmekte olup, eğer oraya Sultana bağlı biri tayin olursa, Sultanın nüfuzunun ve kudretinin, hazinesinin ve askeri kuvvetinin artacağı şeklinde konuşmalar yaptı.⁹¹ Zevzeni'nin önerisiyle Harezmşah'dan da çekinilerek, onun öldürülmesi için Kucat⁹² askerinin

⁸⁶ Beyhakî, *age*, s. 106.

⁸⁷ Barthold, *age*, s. 314.

⁸⁸ Divan-ı Arz, ordunun genel idaresinden sorumlu olup, dört büyük divandan birisidir. Şuğl-i Arz olarak da bilinen bu divanın amirine Sahib-î Divan-ı Arz veya Şuğl-i Arzı denilmekteydi. Nuhoğlu, *agt*, s. 275.

⁸⁹ Divan-ı Risalet, Sahib-i Divan-ı Risalet veya Mahzen-i Esrar olarak da bilinen bu divan, devletin dahili ve harici tüm haberleşmelerini ve vesikaların hazırlanması ile görevli divandır. Nuhoğlu, *agt*, s. 246.

⁹⁰ Beyhakî, *age*, s. 378.

⁹¹ Beyhakî, *age*, s.402.

⁹² Beyhakî Kait Mencuk bahsinde onun Saları Kucetan yani Kucat'ların komutanı olduğu yönünde bilgi verir. bkz. Beyhakî, s. 407. Beyhakî, Kucat'ları Harezm'de ki isyancı unsurlar arasında göstererek, Kucat (كجات), cukrak-cuğrak (جقراق-جقراق), Kıpçak-Hıfçak (خفچاق) gibi boyların arasında sayar. bkz. Beyhakî, s. 99, 402. Kucat ya da Küçet'ler, Kaşgarlı Mahmud'da Harezm bölgesinde yerleşen Türklerin bir cinsi olarak gösterilmektedir. Mahmûd el-Kâşgarî, *Divânü Lugâti't Türk*, İstanbul 2007, s.331. Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 2001, s. 19, 26; Ali Ekber Dehhoda, *Logatname-i Dehhoda*, c. 39, Tahran 1332, s. 370.

önde gelen komutanlarından Kait Mencuk'a bir mektup yazıldı.⁹³ Mencuk, Harezmi'de askeri gücü olan bir komutandı. Mektup yazıldıktan sonra Harezmişah'ın vekili Mes'adi, bu olayı Abdus'un bir içki meclisinde Ebu'l-Fetah Hatimi'ye söylemesi sonucu öğrendi. Mes'adi, Gazneli sarayında olup biteni Harezmişah'a şifreli mektuplarla bildirdi. Yine böyle bir mektubu, Zevzeni'nin habercileri kontrol ettirmesi sonucu yakalandı. Bunun üzerine sorgulanan Mes'adi, bu gelişen nazik durumları, ancak Sultan'dan kendisine bir şey yapılmayacağına dair aldığı fermandan sonra, Harezmişah'a bildirdiğini söyledi.⁹⁴ Durumu kendisine şifreli bir mektupla bildiren Mes'adi sayesinde öğrenen Harezmişah, kendine yönelik gelecek tehlikeye karşı hemen önlem olarak, Mencuk'u öldürdü ve ayağına bir ip bağlatarak şehirde dolaştırıldı. Kait Mencuk'un sarayı basıldı oğlu ve katibi hapsedildi.⁹⁵ Sultan Mesud, bunu öğrendikten sonra tedirgin oldu. Çünkü hem Harezmi'e bu durumda müdahale etmek zordu hem de Ali Tegin tehlikesi Harezmi bölgesini daha hassas bir vaziyete sokmuştu. Mesud, kendi yaptığı hatanın telafisi için ve Altuntaş'a hoş görünmek için olayın sorumlusunun Zevzeni olduğu ve onun hileleri neticesi bu olayların cereyan ettiğini anlatan bir mektubu Harezmişah'a gönderdi. Ayrıca Sultan, Hacı-i Fazıl Ahmed'in tavsiyesiyle Zevzeni'yi tevkif ettirdi. Beyhaki'de geniş yer verilen bu olayda Sultan Mesud, Altuntaş'ın Ali Tekin ile ittifak etmesinden çekinmekte olduğu da vurgulanmaktadır. Fazıl Ahmed'in konuşmasından anlaşıldığı göre, Harezmişah'ın artık huzura gelmemesi doğal bir durumdu. Ancak, hiç değilse onun Ali Tekin ile muhtemel bir ittifak yapması engellenmeliydi.⁹⁶ Beyhaki ve diğer devlet adamlarının ifadesiyle Altuntaş'a atfen; "*bu akıllı ve yaşlı Türk*", kendine yönelik düzenlenen bu tuzağı fark etmemesinin veya sonrasında yapılanların, telafi için bir oyun ve kurmaca olduğunu anlamamasının mümkün olmadığını söylemektedirler. Gazneli sarayı, Zevzeni'nin tevkifinin yanı sıra Altuntaş'ın Gazne'de bulunan oğlunu da taltif ederek, ona beş bin altın hediye edildi.⁹⁷ Zevzeni'nin tevkif edilmesinden sonra Harezmişah'a Sultan tarafından bir mektup daha yazıldı ve Zevzeni'nin tevkif edilip tüm mallarına el konulduğu bildirildi.⁹⁸

3. Debusiye Savaşı

Yukarıda bahsi geçtiği üzere Ali Tekin tehlikesi, yeni Sultan için babası döneminden gelen ve Maverünnehir siyaseti için önemli olan bir meseleydi. Harezmişah Altuntaş'ın Karahanlı devleti ile yürütülecek siyasette, Sultan Mesud'a

⁹³ Beyhaki, *age*, s. 403.

⁹⁴ Beyhaki, *age*, s. 403-404.

⁹⁵ Beyhaki, *age*, s. 412.

⁹⁶ Beyhaki, *age*, s. 414.

⁹⁷ Beyhaki, *age*, s.402-417.

⁹⁸ Beyhaki, *age*, s.418-421.

gönderdiği mektubunda adı geçen şehirleri (Belh, Tuharistan, Çağâniyan, Tirmiz, Kubâdiyan ve Huttal) özellikle vurgulaması boşa değildi. Çünkü Sultan Mesud, kardeşi ile girdiği taht mücadelesi sırasında Ali Tekin'e Ebu'l-Kasım Rehal ile haber göndererek, kardeşi ile giriştiği bu taht mücadelesinde kendisi ya da oğlu ile birlikte askeri bir birlik gönderirse, zafer kazanıldıktan sonra meşhur bir vilayetin ona bırakacağını söylemişti. Ancak o zaman Gazneli devleti ileri gelenleri Sultan Mesud'u uyurarak, bu talebin yanlış olduğunu ve Ali Tekin'in bir vilayet ile kalmayıp, eğer istediği verilmezse daha fena işlere başvuracağını söylemişlerdi.⁹⁹ Ali Tekin'in yardımına ihtiyaç kalmadan Sultan Mesud tahtı ele geçirdi (4 Ekim 1030). Ancak bölgede nüfuz alanını genişletmek isteyen Ali Tekin için bu yardım talebi, aralanmış bir kapı olarak algılanacak ve bu minvalde de harekete geçecektir. Bu sırada Gazne devletinin bir taraftan Hindistan işleriyle uğraşması, diğer taraftan da Halife el-Kadir Billah'ın ölümü sonrası Horasanda ki mevcut durumu koruması gerekmektedir. Yine Maveraünnehr'de hareketlenmeler olduğu görülmekte ve diğer birtakım problemlerin halledilmesi öncelikli meselelerdi.¹⁰⁰ Gazneli devleti, Sultan Mesud'un tahta geçmesinden itibaren hem bölgesinde hem de komşu devletler üzerindeki eski nüfuzunu tekrardan tesis edebilmenin siyasi ve askeri çabası içindeydi. İç meselelerin de bu nüfuzu kurmakta etkisi olduğu yukarıda da anlatıldığı Zevzenî olayında da görülmektedir. Sultan Mesud, Zevzeni meselesini bu şekilde bitirdikten sonra, Maveraünnehr'de Selçukluların desteğini alan ve asker toplayarak her geçen gün güçlenen Ali Tekin'e yöneldi. Ali Tekin'in her an Huttalan, Çağaniyan veya Tirmiz'e saldırması olası bir durum olarak devlet meclisinde tartışıldı ve bu doğrultuda da Hindistan seferinden vazgeçildi.¹⁰¹

Karahanlıların iç çekişmelerinden doğan sonra da bölgenin zengin şehirlerinde devletini kuran Ali Tekin¹⁰², Beyhaki'nin kaydına göre iki sebepten ötürü Gazneli devletine karşı harekete geçti. İlk sebep, Sultan Mesud'un Kadir Han ile görüşmelere başlaması ve kendi açısından bu durumun zarar verici olması, ikincisi ise Mesud'un tahta çıkmak için ondan yardım talebine karşılık vadettiği toprak meselesi idi.¹⁰³ Elbette ikinci sebep asıl sebep olan ilkinin hareket meşruiyetini oluşturmaktaydı ki nitekim Mesud, onun yardımını almadan tahtı ele geçirmişti. Ancak Ali Tegin durmuyor ve hatta sınır boylarına saldırıda bulunuyordu.¹⁰⁴ Aslında Harezmşah, taarruzdansa savunma siyasetini benimsemekteydi.

⁹⁹ Beyhakî, *age*, s. 76.

¹⁰⁰ Beyhakî, *age*, s. 375

¹⁰¹ Beyhakî, *age*, s. 375.

¹⁰² Ömer Soner Hunkan, "Maveraünnehr'de Ali Tegin Oğulları: Kutlug Ordu Devleti (1020-1041)", Ahmed Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi BİLİG, sa. 40, Ocak, 2007, s.43.

¹⁰³ Beyhakî, *age*, s. 430.

¹⁰⁴ İbnü'l-Esir, *age*, s. 385.

Fakat Sultan Mesud ve erkânı Ali Tegin'den Maverâünnehr'i alma niyetindeydi.¹⁰⁵ Bu yüzden Sultan Mesud, Ali Tegin'in büyük bir düşman olduğunun farkında olup, onu Maverâünnehr'den tamamen atmanın yollarını aradı. Buna göre, ilk olarak Kadir Han'ın oğlu Buğra Tegin Süleyman ile kızını evlendirip, onu Maverâünnehr'de etkin hale getirecek, bölgenin sükûneti sağlanacaktı. Diğer çare ise Altuntaş'ın Harezmi ordusuyla Maverâünnehr'e yürüyecek ve bu şekilde Ali Tegin belasından kurtulmaya çalışılacaktı.¹⁰⁶ İlk düşünülen olmadı. Ancak Altuntaş'ın böyle bir savaşı kabul edip etmeyeceği de şu durumda belirsizdi ve Hâce-i Bozorg Ahmet Hasan'a göre; "*Ali Tegin'i tepelemek Altuntaşsız mümkün değildi*". Dönemin en değerli Gazne elçilerinden biri olan Abdus, Harezmsah, Kethuda Abdussamet ve yakın adamları için hil'atler, erkekli dişili beş tane fil ve mektuplarla birlikte Harezmsah'a gönderildi. Eğer Harezmsah hil'ati giyer ve hediyeleri kabul ederse Gazne erkanı rahatlayacak ve hemen gereken askeri yardımı yola çıkaracaktı. Hicri 423 yılı Rebiü'l Ahir'in başı ve Miladi 1032 yılı Mart ayının sonlarında Kethuda Abdussamet'den haber geldi. Altuntaş'ın hil'ati giydiği ve savaşa gitmeye hazırlandığı bildirilmekteydi.¹⁰⁷ Harezmi'de bir müddet savaş hazırlıkları yapıldıktan sonra, Beyhakî'nin tarihlendirmesine göre, Hicri 423 Rebiü'l Ahir'in sonu, Miladi 1032 Nisan ayının ortalarında Altuntaş, Harezmi'den Amu'ya doğru hareket etti. Bunun üzerine hemen ordu tanzimi ve görev dağılımı yapan Sultan Mesud, büyük bir orduyu Harezmsah'a yardımcı kuvvet olarak yola hazırladı. Sayısı yaklaşık on beş bin olan bu orduyu teftiş eden Sultan Mesud, babasının Çovganı Beg Tegin Çövgani, Mesudi ahırlarının komutanı Piri ve diğer komutanlara hitaben yaptığı konuşmada akıllı olmalarını raiyetin incinmemesine dikkat edilmesini ve Altuntaş'a itaat etmelerini söyledi.¹⁰⁸

Maverâünnehr hâkimiyeti açısından çok önemli bir durum cereyan etmek üzereyken, Horasan'da elbette ki muhtemel bir karışıklık her şeyi bozabilirdi. Bu yüzden Horasan'ın sükûneti için birtakım önlemler alındı. Ayrıca Sultan Mesud, Belh yolunda posta teşkilatını güçlendirdi ve Sahib-i Berid (posta sorumlusu) görevine de Emirek Beyhakî'yi getirdi.¹⁰⁹ Harezmsah Altuntaş, kendisine yardım için gönderilen orduyu ilk başta Ali Tegin'nin askerleri sandı ve telaşlandı. Hatta Ceyhun'un ortasındaiken birliklerini geri çevirdi. Ancak Kethuhası Ahmed Abdussamet ona bu birliğin Gazne'den yardım için geldiği bilgisini vererek, onun tedirginliğini giderdi. Sultan Mesud'a Belh yolundan her gün postacı gidip gelmekte ve haber getirmekteydi. Bir gün postacının getirdiği haberle, Harezmi-

¹⁰⁵ Barthold, *age*, s. 315.

¹⁰⁶ Beyhakî, *age*, s. 431.

¹⁰⁷ Beyhakî, *age*, s. 432.

¹⁰⁸ Beyhakî, *age*, s. 436.

¹⁰⁹ Beyhakî, *age*, s. 436.

şah'ın Ceyhun'u geçtiği ve bunu haber alan Ali Tegin'in Buhara'yı Maveraünnehr Gazilerine bırakarak, hazinesini ve yükte hafif nesi varsa alıp, Debusiye tarafına gittiği bildirilmekteydi. Ali Tegin tedbiren de seçilmiş yüz elli gulama onları Kuhendiz'e kadar gözetlemeleri emrini verdi.¹¹⁰ Ali Tegin, istilası kolay olan Buhara'dan çekilerek, savaşı Debusiye'de kabul etmek istiyordu. Çünkü burası Buhara ile Semerkand arasında olup, daha müstahkem bir mevki idi.¹¹¹ Harezmsah, bunu öğrendiği vakit on komutanı süvari gruplarıyla birlikte, Buhara üzerine hücum için gönderdi. Kendisi de pusuya düşmemek için önlemleri artırdı ve yolları sağlı sollu tuttu. Harezmsah Buhara'ya geldiği vakitte Ali Tekin'in şihnesi, Debusiye'ye kaçmış idi. Ali Tekin'in şehri kendilerine bıraktığı Maveraünnehr gazileri teslim olup itaat altına girerek: "*Biz ne zamandan beri Sultan-el âzam Melikül âlâm Şihabuddevle'nin itaati altına girmeyi arzu ediyoruz*" dediler. Harezmsah, bunlara iltifatlarda bulundu, kendilerine Kuhendiz'e hücum ile zapt etmeleri için emir verdi. Bunlar kaleyi alarak yetmiş tane seçme Türk kölesi ellerine geçirdiler ve bunları ayırıp, Sultan Mesud'un sarayına gönderdiler. Kuhendiz hisarını yağma ettiler. Buradan askerlerin eline pek çok hayvan ve ganimet geçti. Ertesi günü Harezmsah Debusiye üzerine yürümek istedi. Bu sırada casuslar: "*Ali Tekin Türkmenlerden, Selçukilerden kimi bulduysa toplayıp büyük bir ordu vücuda getirmiştir ve güvenli olduğu için Debusiye'de savaşı kabul edecektir.*" haberini getirdiler.¹¹² Selçukluların bu tarihlerde askeri açıdan bölgesel olaylarda yer aldığı bu savaşla da görülmektedir.

Beyhaki'de Posta sorumlusu Emirek Beyhaki'nin mektubuyla savaşın seyri tam olarak anlatılmaktadır. Buna göre, Harezmsah, Debusiye'de ilk gün, Ali Tegin'in öncü kuvvetleri ile karşılaştı. Savaş için davullar çalındı ve bir müddet sonra düşman ordusunun karşısında ordugah kuruldu. Harezmsah, savaştan önceki gün yüksek bir yere çıkarak ordusuna yaptığı konuşmada; yarın savaşa girileceği, bu yüzden tedbirli olunup, herkesin vazifesi başına gitmesini ve her türlü önlemin alınarak, düşmanın görüldüğü vakit savaşa başlanacağı yönünde emirler verdi. Akşam yemeğinden sonra ise, Kethuda Ahmet, Sipahsalar Taş ve birkaç Serheng-i Mahmudi ile istişare etti. Bu istişarede Harezmsah, Ali Tegin'nin büyük bir düşman olduğu, aslında Sultan Mahmud zamanında sindirildiği fakat ona bazı vaatler verilerek, onun fesat çıkarmasına fırsat verildiğini söyledi. Sultan Mesud'un kendisine bu savaş için haber gönderdiğinde ise, aslında kendisine yapılan haksızlığa rağmen emre uyup geldiğini ve gerekeni yapacağını ifade ederek; "*Şimdi iş kılıca dayandı.*"

¹¹⁰ Beyhaki, *age*, s.437.

¹¹¹ Hunkan, *agm*, s.51.

¹¹² Beyhaki, *age*, s.437-438.

Yarın büyük bir savaş olacak ve ben savaştan kaçan adamlardan değilim, eğer iş tersine dönerse ben Harezmi'ye canlı olarak dönmem; ölmek, benim için daha hayırlıdır; Emîr'in itaatinde şahadet mertebesini bulurum; yalnız benim ölümünden sonra benim eski hizmetlerime hürmeten evlâtlarımı gözetinler." dedi.¹¹³ Gazneli devletinin en değerli komutanlarından biri olduğunu bu ifadeleri ile de gösteren Altuntaş, geçmişten beri Gazneli devletine bağlılığını ifade etmekle birlikte, Harezmi yönetimi için kendinden sonra evlatlarının bu görevi getirilmesini yinelemektedir. Altuntaş, sabah olunca komutanlarını ve mükaddemlerini yanına alarak yüksek bir yere çıkıp tekrar bir konuşma yaptı. Askerler de ona "*Harezmişah'ın uğrunda ölmeye hazırız*" diyerek yemin ettiler. Kendisi ordunun merkezinde buradan savaşı kontrol ederken, Begtegin Çövgani ve Piri Ahur-i Salar-ı Mesudi sağ kanada, Sipahsalar Taş'ı da ordunun sol kanadına yerleştirdi. Sultanın askerlerinden bir kısmını ordunun gerisine yerleştiren Altuntaş, komutanlarından beşini ve bazı savaş ustalarını, her iki tarafa da göndererek, eğer savaştan kaçan olursa onları vurup iki parça etmelerini emretti.¹¹⁴

Savaş mevkiinin bir tarafı nehir idi. Ali Tegin nehri geçerek, sık ağaçlıklı bölgede vaziyetini aldı. Harezmişah ordusu, savaş davulları ve borularının çalmasıyla ilerlemeye başladı. Ali Tegin'in üç yerde pusu kurduğu ve ricat hattını da kestiği haberi Harezmişah'a ulaştırıldı. Bunun üzerine Harezmişah yanına olaylara bizzat şahit olması için Emirek Beyhaki'yi de alarak hareket etti ve yüksek bir yere çıkıp durumu gözledi. Ayrıca, Kethudası Ahmed ile bin atlı ve bin yaya askerle pusuya karşı tedbir alıp arkayı güçlendirdi. Bu sırada Ali Tegin de yüksek bir yere konuşlanmış ve kırmızı bayrağını dikerek, çadırını kurmuştu. İki ordu şiddetle savaşa başladı ve öncelikle Ali Tegin'in sağ kanadı, Harezmi ordusunun sol kanadına hücum etti. Bu tarafta Harezmi ordusu bozuldu. Harezmişah, müdahale ettiyse de askerinin çoğu kırıldı. Taş-i Mahruy iki yüz askeriyle nehrin karşı tarafına geçerek kurtulabildi. Harezmişah ordusunun diğer kanadı Ali Tegin'e hücumla geçti ve bunların sebatlı savaşmaları neticesinde her iki taraftan da çok asker öldü. Askerlerin yorgun düşmesiyle birlikte, sağ kanatta geri çekilmeye başlayınca Begtegin Çövgani ve Piri Ahur-i Salar beş yüz süvari ile tekrar saldırıya geçtiler. Bu sefer düşman tüm gücüyle onlara mukavemet edince Altuntaş, harekete geçerek Ali Tegin'in merkez kuvvetlerine hücum etti. Bunu gören Begtegin Çövgani, Piri Ahur-i Salar ve diğer bozguna uğrayan süvariler de Altuntaş'a katıldılar. Altuntaş'ın elinde mızrağıyla saldırması askerlere büyük bir moral oldu ve Harezmi ordusunun kaderini değiştirdi. Her iki taraftan da ölen sayısı çok faz-

¹¹³ Beyhakî, *age*, s.439-440.

¹¹⁴ Beyhakî, *age*, s.440-441.

laydı. Savaş, gece oluncaya kadar devam etti ve iki tarafta pes etmedi. Emirek Beyhaki, Gazne erkanına yazdığı mektupta belirttiği gibi, eğer Harezmsâh kendisini ortaya atıp cesaretini göstermeseydi, Harezmsâh ordusu mahvolacaktı.¹¹⁵

Harezmsâh'ın cesareti ve göstermiş olduğu manevi azmiyle savaşın seyri değişirken, hatta savaş esnasında yaralı bacağına bir okun isabetini dahi belli etmeden savaşa devam etti, Harezmsâh, önceden bir Hindistan seferinde ayağına taş düşmesi sonucu yaralanmış ve şimdi de aynı ayağına ok isabet etmişti.¹¹⁶ Oku bir kölesine çıkarttıran Harezmsâh, ordugaha gelerek, intizamı tekrardan sağlayan Ahmed ve diğer maiyetini yüreklendirici konuşma yaptı. Harezmsâh'ın yarası gece ağırlaştı. Sabah, Ahmed'in gece gönderdiği casuslar Ali Tegin'in ümitsiz ve telaş içinde olduğunu, askerlerinin azaldığını ve elçi gönderip sulh yapmak isteyeceğini bildirdiler. Harezmsâh, bunu duyunca yaralı olduğunu karşı tarafın bilmemesi için atına binip ilerledi. Böylece öncü kuvvetlerin hareketini gören Ali Tegin elçisini gönderdi. Ancak Harezmsâh atına binerken yaralı ayağının üzerine tekrar düştü ve durumu iyice ağırlaştı. Bunun üzerine Emirek Beyhaki ve Ahmed'i çağıran Harezmsâh, ölümün kendisine yaklaştığını söyleyerek, bundan sonra emir sizdedir bir şekilde durumu koruyun ve ordunun Harezmi'ye dönmesini sağlayın dedi. Ahmed çok tecrübeli biriydi ve geceden tedbirini alarak Ali Tegin'in kethüdası Mahmud Debik'e Altuntaş'ın bilgisi olmadan adam göndermişti. Bunu fırsat bilen Ali Tegin'de hemen Semerkand'ın ileri gelenlerinden birini elçi olarak gönderdi. Altuntaş, anlaşma yolunun doğruluğunu görmekle beraber, kendisinin ölümü yaklaştığını bilmekte ve barış yaptığı için Sultan Mesud'un oğullarının hakkını gözetmeyeceğini düşünmekteydi. Ancak Ahmed, Emirek Beyhaki ile tüm olanların Sultana gerektiği gibi aktarılacağını söyleyerek onu ikna etmeyi başardı.¹¹⁷

Ali Tegin'in elçisi geldi ve büyük otağda Harezmsâh tarafından kabul edildi. Harezmsâh hastalığını elçiye belli etmemekle beraber onu dinledi. Elçi: *"Ali Tekin'in: "Merhum Emîr Mahmud beni kendi oğlu yerine koyardı ve bana öyle hitap ederdi. Bu Emîr (Sultan Mesud) kardeşine karşı Gazne'ye yürüdüğü vakitte ben ordumu ve oğlumu onun hizmetine âmade ettim. Benim bu fedakârlıklarımın mükâfatı bu mu olacaktı? Bugün Harezmsâh, bu devletin ihtiyar bir adamıdır, arada olan kusurları bağışlasın, Sultanın bana karşı teveccühünü kazanmak için Amuy tarafına giderek askerlerini oraya çeksın, Sultanın özürlerimi kabul etmesi için arada vasıta olsun. Bu suretle*

¹¹⁵ Beyhakî, *age*, s.441-442.

¹¹⁶ Beyhakî, *age*, s.443; İbnü'l Esir, c. 9, s. 385; Barthold, "Altüntâsh Al-Hâjib, Abû Sa'id", s. 424.

¹¹⁷ Beyhakî, *age*, s.443-445.

aramız merhum Emîr(Sultan Mahmud) zamanında olduğu gibi düzelsin, bu kan dökülmesine nihayet verilsin"¹¹⁸ dediğini söyledi. Harezşah bunun iyi bir fikir olduğunu, meseleyi halledeceğini ve orduyu Amu'ya çekeceğini söyledi. Elçi huzurdan alınıp çadırına götürüldü. Harezşah elçi çıktıktan sonra maiyetiyle de istişare ettikten sonra, gereken hazırlıkların yapılması emrini verdi. Gözcülerin yerlerini almasını ve tedbirin elden bırakılmamasını istedi. Harezşah, Ali Tegin'in elçisinin ordu ile birlikte götürüleceğini ve ordu Amu'yu geçtikten sonra elçinin geri gönderileceğini söyledi.¹¹⁹ Harezşah bu durumdayken dahi Ali Tegin'in elçilerine karşı dirayetle kendi büyüklüğünü muhafaza etmekteydi.¹²⁰

Harezşah iyice ağırlaştı ve Ahmed'i huzuruna çağırarak, kendisinin öleceğini ve eğer ölürse bu durumun ordudan gizlenmesini, çünkü bunu duyduğunda Ali Tegin'in Harezm ordusunun Ceyhun'u geçmesine izin vermeyeceğini söyledi. Ayrıca burada olup bitenlerin Emirek tarafından Sultana detaylıca anlatılmasını ve canını onun uğrunda feda ettiği için oğullarına gereken hürmetin gösterilmesini istedi. Harezşah bir müddet sonra öldü. Ahmed, Harezşahın hizmetindeki Şeker Hadım ve birkaç köleden başka kimse bunu bilmiyordu. Ordu harekete geçtikten yedi fersah sonra sabah namazında mola verildi. Kethuda Ahmed, ordunun ileri gelenlerini çağırdı ve durumu anlattı. Bir an önce Amuy tarafına geçilmesi gerektiğini ve bu yüzden Harezşah'ın ölüm haberinin gizlendiğini söyledi.¹²¹ Kethuda Ahmed Abdussamed, ileri gelen komutanların ve Gazneli birlikleri komutanlarının yeminlerini alarak onların biatlarını sağladı. Bir süre sonra ölüm haberi yayılınca kölelerden bir kısmının sesleri yükseldi ve Harezşah dönemindeki gibi kendilerine muamele edileceği teminatını Kethuda'dan alınca onlarda biatlarını devam ettirdiler. Kethuda Ahmed, gereken intizamla orduyu Amu'ya ulaştırdı ve buradan Gazneli birlikleri ve Emirek Beyhaki Belh'e hareket etti.¹²² Savaşın neticesi hakkında kaynağımız iki tarafın hemen hemen müvazi mücadelesini ortaya koyduktan sonra, tecrübeli Altuntaş ve kethüdası Ahmed'in yapmış olduğu hamleler ile daha ağır sonuçların önlendiğini belirtmektedir. Ali Tegin'in bundan sonraki faaliyetleri onun savaştan galibiyet aldığı düşüncesini doğurmakla birlikte, bu savaş Gazneli devletinin ilk yenilgilerinden

¹¹⁸ Beyhakî, *age*, s.446.

¹¹⁹ Beyhakî, *age*, s.447.

¹²⁰ Hunkan, *agm*, s.55.

¹²¹ Beyhakî, *age*, s.448.

¹²² Beyhakî, *age*, s.449-450.

biriydi.¹²³ Ayrıca Debusiye savaşı sonrasında artık Maverâünnehr siyasetinde Gazneli etkisinin darbe aldığı mutlaktı.

4. Harun ve İsmail Handan Dönemi (1032-1041)

Gazneli devletinde Debusiye savaşı sonrası gelişecek olaylara karşı birtakım önlemler alınarak, sınır boylarına mektuplar gönderildi. Çağaniyan emirine uyanık olmasını ve Ali Tegin'den gelecek bir elçi olduğunu ve bu elçinin kabul edilmesi gerektiğinin haberi bildirildi. Harezmi merkezinde ise Kethuda Ahmed Abdussamed, bu yeni durumun Harezmi halkı tarafından nasıl karşılanacağı ve isyan ihtimalinin bulunması sebebiyle tedbirler aldı. Gazneli merkezinden bizzat Sultan Mesud tarafından yazılan mektuplarla Kethuda Ahmed ve Harezmişah'ın maiyeti, taltif edilerek, yeni durum hakkında Ahmed'e bilgi verildi. Buna göre, Harezmişah'ın Gazneli Sultanı için hayatını feda etmesi ve onun hizmetlerinden dolayı, oğullarına gereken ehemmiyetin verilerek bu hizmetlerinin karşılığı ödenecektir denildi. Mektupların ardından onun oğullarından birinin Harezmi'e gönderileceği iletilmekteydi.¹²⁴ Harezmi bölgesinin nezaketi bu son olaylarla daha da artmakta ve Altuntaş gibi tecrübeli bir komutanın vefatı, Gazneli devletinde atılacak siyasi adımların önemini yeni durum için daha hassas kılmaktaydı.

Harezmi bölgesi, coğrafi konumunun da etkisiyle tarihi seyir içerisinde müstakil bir bölge olarak, yönetildi. Altuntaş'ın idaresinin başlangıcından sonra da kısmen devam eden bu durum, hem Gazneli Mahmud'u hem de oğlu Mesud'u hep tedirgin etmişti.¹²⁵ Sultan Mahmud'un kıramadığı bu gücü Mesud da bertaraf edemedi. Fakat bu gücün kırılmamasındaki en önemli etkenlerin başında tecrübeli Altuntaş'ın kişiliği ve etkisi gelmekteydi. Harezmişah Altuntaş'ın ölümü ile Sultan Mesud, Altuntaşlar'ın bölgedeki ağırlığını bildiği için kendi oğlu Şehzade Said'e Harezmişah unvanını verdi ve Harun'a ise Harezmişah vekilliğini tevdi etti. Saraya çağrılan ve bir saat Sultan Mesud ile görüşen Harun, Sultan Mesud'un oğlu Şehzade Said'in yazdığı فرمانla Harezmişah'ın vekili olarak atandı. Harun'a "*Halifetü'd-dar-i Harezmişah*" lakabı verildi. Menşur yazıldı ve Ahmed Abdussamed, Harun'un kethudalık görevinde bırakıldı. Harun, babasının aldığı hil'at kıymetinin yarısını aldı ve diğer resmi hediyeler de aynı orandaydı. 22 Nisan 1032 (8 Cemazeyilevvel 423) tarihinde Harun'un Harezmişah vekilliği görevi resmen başladı.¹²⁶

¹²³ Hunkan, agm, s.57.

¹²⁴ Beyhakî, age, s.452.

¹²⁵ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 316.

¹²⁶ Beyhakî, age, s. 453.

Altuntaş'ın Harun ve Sitti adlarında iki oğlu vardı. Beyhaki Sitti'nin daha genç, mert ve gösterişli olduğunu, herkesin onun Harezmsahlığa geleceğini düşündüğünü söylemesine rağmen, Harun'nun tercih edilmesinin nedenine açıklık getirmez. Belki de Harun'a göre Sitti'nin güçlü kişiliğinden çekinilmesi ve ilerde sıkıntı çıkarma ihtimalinden olabilir. Ancak, Harezmsahlığa vekil olma meselesi Harun için bir haksızlık olarak algılandı ve huzursuzluğun en önemli nedenlerinden biri oldu. Fakat Sultan Mesud, Harezmsahlık ünvanı ile bu bölgenin yönetiminin merkeze bağlılığını koruyamayacağını da anlamış durumdaydı. Sultan Mahmud, Harezmsahlığı komutanlarından birine vererek, bağımsız bir devlet ünvanının ancak kendisinin bir komutanına eş değer olabileceğini vurgulayıp kendi derecesini yükseltirken, Sultan Mesud, bir şehzadenin bu ünvanı taşımasını uygun görerek, bir nevi Gazneli ihtişamının düşmekte olduğunun da sinyalini vermekteydi. Kendine bağlı bir bölge idaresinden dahi çekinen Sultan Mesud'un Harezme yaptığı bu hamlenin sandığı gibi olumlu değil, aksine olumsuz sonuçlarını kısa bir süre sonra görmesi kaçınılmazdı.

Harun'un Harezme gelişi ile babası dönemindeki mevcut düzen aynı şekilde devam etti. Çünkü Ahmed Abdussamed, hem çok zeki ve iş bilir hem de idari yapılanmayı elinde tutan baskın bir kişilikti. Kaynaklarda Vezir Ahmed Abdussamed'in 1033 yılı başında Sultan tarafından Vezaret görevine çağırılmasına kadar Harun hakkında pek bir bilgi bulunmamaktadır. Nitekim, Vezir Ahmet el-Meymendi'nin Herat'da ölümünden sonra, bu göreve Altuntaş'ın kethudası, tecrübeli ve dirayetli Ahmed Abdussamed getirildi. Sultan Mesud, Ahmed Abdussamed'i vezirliğe getirirken, Harezme Kethudalığına da Abdussamed'in oğlu Abdulcabbar'ı görevlendirdi.¹²⁷ Bu tarihten itibaren Harezme'de huzursuzluklar başladı ve Harun'un başından beri haksızlığa uğradığı düşüncesi iyice gün yüzüne çıktı. Harun'un Harezme'de isyan etmesinin sebepleri; hakkı olduğu halde Harezmsahlığın kendisine direk verilmemesi, Kethudalığa görevlendirilen Abdulcabbar ile aralarında başlayan çekişme ve son olarak da kardeşi Sitti'nin Gazne sarayında ölmesi olarak sıralanabilir. Ayrıca bir rivayete göre, bir müneccim tarafından Harun'a Horasan emiri olacağı müjdesi verilmişti. Kethuda Abdulcabbar göreve gelir gelmez Harun'un nüfuzunu kırmaya başladı ve onun maiyetindekileri görevden aldı. Bu durumdan rahatsız olan Harun, artık tam olarak Abdulcabbar'a cephe aldı. Hatta bir gün Meclis-i Mezalimde Abdulcabbar'ın sözünü kesip ona bağırды ve hiddetle kalkıp gitti. Abdulcabbar, Gazne sarayına şikâyetlerde bulunmasına rağmen, Sultan Mesud ilk başlarda durumu görmezden geldi. Harun'a güvenmekle beraber, onun isyan edeceğini düşünmüyordu. Ancak bir süre sonra Harun,

¹²⁷ Beyhakî, *age*, s.927; İbn'ül Esir, *age*, c.9, s. 331.

Ali Tekin ve Selçuklu Türkmenlerine elçiler gönderdi ve isyan bayrağını açtı. Harun Selçuklu Türkmenlerinden Tuğrul, Çağrı ve Yınallılar'a Rıbât-ı Meşe ve Şerahan'da yerler vererek Harezmi sınırına yerleştirdi.¹²⁸

Selçuklular'ın Harezmi'e gelişi ve Harun ile olan ittifaklarının başlangıcı da gelişecek siyasi olaylar açısından mühim bir yer tutmaktadır. Altuntaş döneminden başlayan Selçuklu-Harezmişah ilişkileri, Harun döneminde de devam etti. Selçuklular, her yıl bir âdet haline gelen şekliyle; Nur Buhara'dan Enderğan (Enderhan)'a gelip bir müddet burada kalmaktaydılar.¹²⁹ Ancak bu yılki gelişleri ve Harun ile olan ilişkileri bir ittifak haline dönüştü. Bu ittifaka Selçuklular tarafından bakıldığı zaman Horasan'da oluşacak yeni bir siyasi şekillenmede kendilerine bir yer edinebilmek olarak algılanabilir. Harun'un emrinde öncü birlik olarak kullanılacak olan Selçuklular, bölge siyasetinde yeni bir unsur haline gelmekteydiler.¹³⁰ Rıbât-ı Meşe ve Şerahan'a yerleştirilen Selçuklular için önemli bir sorun ise Şah Melik meselesi idi. Şah Melik ile Selçuklular arasında eskiden gelen bir düşmanlık söz konusuydu. Enderğan'da bir gece baskını ile Şah Melik tarafından bozguna uğratılan Selçuklular, burayı terk ederek, Rıbât-ı Nemek'e geldiler. Bu haber üzerine Harun, Selçuklular'a gizlice haber gönderdi. Onlara, "*Siz yine geliniz başka kuvvetler de getiriniz. Ben size verdiğim sözlerin arkasındayım*" dedi. Bu haberi alan Selçuklular tekrar Rıbât-ı Nemek'den Harezmi'e geçtiler. Beyhaki'ye göre yeni kuvvetlerle Selçuklu Türkleri kuvvetlerini arttırdılar. Harun, Şah Melik'e haber gönderdi ve "*kendi askerim*" olarak bahsettiği Selçuklulara karşı bir daha böyle bir saldırıda bulunmaması ikazını yaptı. Şah Melik önce olumsuz cevap verince, Harun otuz bin kişilik bir orduyla Cend kıyısına geldi. Zilhicce 425/Kasım 1034'de karşısında böyle büyük bir orduyu gören Şah Melik, korktu ve elçiler göndererek barış yapmak zorunda kaldı.¹³¹ Böylece Harun, Selçukluların hoşnutsuzluklarını ve kararsızlıklarını gidermekle kalmıyor arkasından gelecek olan Şah Melik tehlikesinin de önüne geçiyordu. Ayrıca Selçuklular'a yaptıkları ittifakta sözler verildiği görülmektedir ki bunun ne yönde olduğuna dair somut bir bilgi bulunmamaktadır.

1034 yılı ilkbaharında başlayan bu olayların görünürdeki sebebi Harun'un kardeşi Sitti'nin ölümü olsa da asıl sebep Harun'un Horasan'da Türkmenlerin başlatmış olduğu karışık durumdan faydalanarak, bağımsızlık dü-

¹²⁸ Beyhakî, *age*, s.928.-

¹²⁹ Beyhakî, *age*, s.928., s.

¹³⁰ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, c. 1, Ankara 1989, s. 148-149.

¹³¹ Beyhakî, *age*, s.931-932.

şüncesini icra etmek istemesiydi.¹³² Yukarıda sıralanan sebepler de bunun ön hazırlığını oluşturmaktaydı. Abulcabbar Harezmi'den kaçarak bir kuyuda saklandı. Abulcabbar'ın tüm mallarına el konuldu. Sultan Mesud, Harun'un isyanını önlemek için birtakım şeyler yaptıysa da işe yaramadı ve Harun hutbeyi kendi adına okutmaya başladı (23 Ramazan 425/8 Ağustos 1034). Mesud, Ebu Nasr Müşkan ve veziri aracılığı ile Harezmi'deki adamlarını kullanarak müdahale etmeye çalıştıysa da bir sonuç elde edemedi.¹³³ Harun, Şah Melik meselesini halledip, Harezmi'ye döndükten sonra asker toplamaya başladı. Kücat, Cuğrak ve Hıfçak askerlerinden büyük bir ordu oluşturdu. Selçukluların üç bin askere malik olmalarına rağmen, askeri teçhizatları eksikti. Onlara silah ve hayvan vererek, ordularını güçlendirdi. Harun, Selçukluları öncü birlik olarak kullanacaktı. Nitekim onlara, Harezmi sınırı olan Derğan¹³⁴ (Derhan)'da beklemelerini, kendisinin Harezmi'den hareketinden sonra, beş altı menzil uzaklıkta Harezmi ordusuna katılmalarını ve süvari birlikleriyle ordunun önünde Merv'e doğru hareket etmelerini söyledi.¹³⁵

Harun, Horasan'ın zaptı için Harezmi'de harekâta başlarken, Sultan Mesud bu haberleri casuslar aracılığıyla aldı. Gazne sarayında yapılan toplantıda Vezir Ahmed Abdussamed, bir hile ile Harun'un Silahdar, Çetrdar ve Alemdar görevlerinde olan kölelerinden bir kısmını, Ebu Said'e yüklü miktarda altınlar göndererek, satın aldığını söyledi. Bu kölelerin kendileri için her türlü hizmeti yapacaklarını söyleyen Abdussamed, Harun'u öldürmek için bir suikast planı önerdi.¹³⁶ Mesud, artık harekâta başlayan Harun'a ordu sevk etmenin ya da önerilen şekilde durdurulmasından başka bir şey yapılamayacağını anladığından teklifi kabul etti. Harun, 2 Cemazeyilahir 426/14 Nisan 1035 tarihinde bütün hazırlıklarını tamamlayarak, Horasan zaptı için Harezmi'den yola çıktı. Ordunun hareketinden sonra suikast girişimi için satın alınan gullamlar, uygun vaktin gelmesini bekledi. Ordunun otağını kurduğu bir yerde Harun oraya giderken aniden saldırdılar ve Harun'u ağır bir şekilde yaraladılar. Süvarilerin takibine rağmen, suikastçılar olay yerinin açık alan olmasından faydalanarak kaçtılar. Şeker Hadım (Şükür Hadım) Harun'u bir file yerleştirerek şehre dönülmesini emretti. Olay kısa sürede duyuldu ve orduda

¹³² Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 60.

¹³³ Beyhakî, *age*, s.929; İbn'ül-Esir, *age*, c. 9, s. 386.

¹³⁴ Harezmi'nin Ceyhun sahilinde yer alan Merv yolu üzerindeki ilk büyük şehridir. Ancak sonradan önemini kaybetmiştir bkz: G. Le Strange, *The Lands Of The Eastern Caliphate (Mesopotamia, Persia, and Central Asia, From The Moslem Conquest To The Time Of Timur)*, Newyork 1905, s. 451.

¹³⁵ Beyhakî, *age*, s.933.

¹³⁶ Beyhakî, *age*, s.932.

herkes paniğe kapıldı. Üç gün daha ağır yaralı olarak yaşayan Harun, 17 Nisan 1036/ 5 Cemazeyilahir 426 tarihinde öldü.¹³⁷

Harun'un ölümü Gazneli devleti için bir askeri harekâtı engellediyse de Harezm'in Gazneli hâkimiyetine yeniden girdiği anlamına gelmemektedir. Çünkü Harezm çok karışık bir halde ve ahaliyi birçok parçaya bölünmüş durumdaydı. Şehrin idaresi Şeker Hadım tarafından kontrol altına alınmaya çalışılırken, Abdülcabbar saklandığı yerden çıktı. Abdülcabbar emaret sarayını elde etmek için Şeker Hadım ve Harun'un kardeşi İsmail'in taraftarlarına saldırdı. Şehirde kontrolü bir müddet Abdülcabbar eline aldıysa da karışıklıklar devam etti ve Altuntaş taraftarları tekrar kuvvet kazandı. Nitekim, Altuntaş efradı bir müddet sonra emaret sarayını bastı ve Abdülcabbar'ı öldürdü. Harezm'in dışında olan İsmail'e haber göndererek idareyi eline alması istendi. Buna sevinen İsmail, Altuntaş taraftarları ve halkın önde gelenleriyle bir nevi anlaşma yaparak 9 Cemazeyilahir 426/21 Nisan 1035'de törenle emirlik makamına oturdu.¹³⁸ Harun'un ölümü ile başlayan karışıklıklar ve Gazneli devletin teşebbüsleri böylece sona ererken, Harezm'de 1041 yılına kadar devam edecek olan İsmail dönemi başladı. Gazneli Mesud, durumdan haberdar olunca Harezm meselesinde artık bir tasarrufunun kalmadığı kanaatine vardı. Harezm'den gelen haberler "*işin çığırından çıktığı ve buranın kılıçsız düzelmeyeceği*" yönündeydi.¹³⁹ Harezm'in bu hali bölgedeki dengeleri tamamen değiştirirken, Gazne sarayının siyasetinde buraya yönelik manevra alanı da daraldı. Şöyle ki, Ali Tegin oğulları ve Selçukîler, Harun ile ittifak etmişti. Harun ile ittifaklarının getirmiş olduğu tarafgirlik ve bölgedeki karışıklıklar, Harezm'i etkilemekle kalmıyor, Horasan ve Maverâünnehr siyasetini de yeniden şekillenmeye sürüklüyordu. Belki de Selçuklular devrinin hazırlayıcısı olan bu yeni durum, hiç olmazsa istikrarı bozmakta ve bölgedeki eski güç merkezlerinin dirayetsizliği ile de yeni bir düzen kurucuya ortam hazırlamaktaydı.

Bu karmaşadan faydalanmak isteyen diğer bir kişi ise Şah Melik idi. Şah Melik yukarıda gördüğümüz haliyle Harun'dan korkmuş ve bölgede Selçuklularla olan düşmanlığından dahi vazgeçerek geri çekilmişti. Ancak Harun'un ölümü dengeleri alt üst ederken, Şah Melik için de yeni fırsatlar doğmaktaydı. Öteden beri Harezm'de gözü olan Şah Melik, Gazne tasarrufundan tamamen çıkan bu bölgeye, Gazne devletinin Horasan, Rey ve Hindistan'daki meselelerinden dolayı müdahale şansının olmadığını da bilmekteydi. Bu du-

¹³⁷ Beyhakî, *age*, s.935.

¹³⁸ Beyhakî, *age*, s.936-937; İbn'ül-Esir, *age*, c. 9, s. 386.

¹³⁹ Beyhakî, *age*, s.939.

rumda kendisine fırsat yaratmaktaydı ki bu fırsatı lehine kullanmak için öncelikle yeni Harezmşah İsmail'e elçi gönderdi. Harezmşah İsmail'e gönderdiği mektupta; Selçuklular ile olan düşmanlığını tekrar ederek, Harun'un onları koruduğunu ve bu yüzden bir anlaşma yapmak zorunda kaldığını ifade etmekteydi. Harun öldüğü için bu anlaşmanın bir hükmünün kalmadığını söyleyen Şah Melik, bundan sonra sözün "kılıç" üzerinden söyleneceğini ve Harezm'i zapt edeceğini ifade etmekteydi. Bu zaptın kendi adına değil Sultan Mesud'a gösterilen nankörlüğe karşı kendisinin intikam almak için yapacağını da vurgulamaktaydı. Şah Melik'in bu kadar dirayetle ve cesurane tavrının sebebi Vezir Ahmed Abdussamed idi. Ona mektuplar gönderen Vezir, Şah Melik'in Harezm'i elde etmesi için her türlü hazırlığı yapıyordu. Şah Melik'in bu sözlerine İsmail sert bir şekilde cevap verdi ve her ne zaman isterse Harezm'in savaşa hazır olduğu cevabını verdi.¹⁴⁰

Gazneli devleti Horasan'da Selçuklular ile olan mücadelelerinde başarısız olurken, Şah Melik'in devreye sokulması fikri kabul görmeye başladı. Vezire göre, Gazneli Devleti, Harezm'i Şah Melik'e vererek, hem Harezm meselesinden kurtulacak hem de Şah Melik'in Selçuklularla olan düşmanlığından faydalanarak, Selçuklu-Şah Melik mücadelesini başlatıp, böylece Selçuklu gaillesinden de kurtulacaktı. Sultan Mesud, vezirinin önerisiyle Harezm'i Şah Melik'e verme fikrini kabul etti. Name ve menşur hazırlanarak, Şah Melik'e gönderildi. Şah Melik hemen harekete geçti ve Harezm'e elçi gönderdi. Vilayetin kendisine verilmesini isteyen Şah Melik, olumsuz cevap alınca saldırıya başladı. İki taraf arasında yapılan savaş 6 Cemazeyilahir 432/II Şubat 1041 tarihinde başladı. Üç gün süren savaştan sonra, Şah Melik Harezm ordusunu mağlup etti. Şehre sığınan Harezmliler on beş gün daha muhasaraya dayandırlarsa da sonra Şah Melik ile anlaşarak şehri ona teslim ettiler.¹⁴¹ Şah Melik, Harezm vilayetini Gazneli devleti adına yönetmeye başlamasıyla birlikte, Altuntaşlar dönemi son buldu. Şehirde İsmail taraftarları ikiye bölündü bunu da Abdussamed'in adamları nüfuz alanlarını kullanarak yaptılar. Şah Melik yirmi gün daha şehirde olan karışıklıklardan ötürü şehre giremedi. İsmail ve Şeker Hadım gittikten sonra Şah Melik şehre girdi. Sultan Mesud ve kendi adına hutbe okuttu (12 Şaban 432/17 Nisan 1041). İsmail ve Şeker Hadım ise Selçuklulara sığındılar. Selçuklular ilk başta onlara hürmet edip iyi ağırladırlarsa da sonra tutukladılar ve son Altuntaşlılar zelil ve hakir oldular.¹⁴² Selçukluların bu tavrı belki Şah Melik'ten gelecek tehlikeden dolayındı. Çünkü Şah Melik, bir bahane bularak Selçukluların üstüne gitmek için fırsat bekle-

¹⁴⁰ Beyhakî, *age*, s.940.

¹⁴¹ Beyhakî, *age*, s.942-943.

¹⁴² Beyhakî, *age*, s.944.

mekteydi. Harezmi'de Altuntaş'ın oğlu İsmail ile birlikte Altuntaşlar dönemi biterken, Harezmi'de Selçuklu idaresine kadar Şah Melik'in tasarrufunda tekrar Gazneli hâkimiyeti devam etti.

Harezmi'nin coğrafi yapısı, bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatını hemen hemen her yönden belirlemekle birlikte, onun siyasi ve idari şekillenmesini de büyük oranda etkilemiştir.¹⁴³ Harezmi'nin tarihi sürecinin Türk kültür evresine girdiği dönemin başlangıcı, Gazneli idaresinin Altuntaş tarafından yönetilmeye başlanmasıyla olmuştur. Bu yönüyle Harezmi'de Gazneli hâkimiyeti ve Altuntaşlar dönemi, bölgenin sosyal ve kültürel yaşamında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, Ortaçağda Horasan ve Maverâünnehr'in siyasi şekillenmesinde de bölgede meydana gelen bu değişim son derece önemlidir. Samani devletinden boşalan siyasi alan hem Karahanlı ve Gazneli gibi devletlerin yayılma alanı bulmalarına sebep olurken, hem de yerel hanedanlıklarında kendi bölgelerinde nüfuzlarını koruma çabalarını ortaya çıkardı. Siyasi ve idari alandaki böyle bir boşluk, Gazneli Mahmud gibi hırslı bir liderin gözünden kaçmazdı. Bu durumu değerlendiren Mahmud, Harezmi'yi elde ederek, ortaçağ İslam dünyasında kendi gücünü ki ekonomik yönden Hindistan seferleriyle tesis ettiği gücünü perçinletirdi.

Her zaman yerel hanedanların rahat bir şekilde yaşam sürdüğü Harezmi de, Mahmud'un kurmuş olduğu siyasi yapı, başlangıçta yadırgandı. Ancak, sonrasında Altuntaş'ın kişisel başarısı sayesinde, halk ve yönetim arasındaki ilişki büyük ölçüde tesis edildi. Nitekim, Harun böyle bir gücün farkında olarak, Gazneli devletine isyan etmişti. Harezmi'ye Altuntaş'ın "Harezmişah" ünvanıyla görevlendirilmesi, yerel halkın alışagelmiş olduğu idari yapının sürmesi demekti. Altuntaş, Gazneli devletindeki önemli komutanlardan biriydi ve kaynakların üzerinde birleştiği gibi akıllı, tecrübeli ve basiretli bir kişiliğe sahipti. Kendisinden sonra oğullarının Harezmi'de hükmetmesi için Gazneli sarayı ve dönemin diğer aktörleri ile olan ilişkilerini bu yönde kurdu. Altuntaş, Harezmi'de kendi kulları sayesinde önemli bir güç oluşturdu. Bu güçle hem idari mekanizmayı güçlendirdi hem de sınır boylarından gelecek tehlikelere karşı önlemler aldı. Oğlu Harun bu güç sayesinde bağımsızlığını ilan etti. Kardeşi İsmail'in idareyi ele alması da Altuntaş'ın Harezmi'de kurduğu yapılanmanın sonucuydu.

¹⁴³ V.V. Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. Kâzım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, TTK, Ankara 2006, s. 115.

KAYNAKÇA

- ALTMAN, V., "Ancient Khorezmian Civilization in the Light of the Latest Archaeological Discoveries" (1937-1945), *Journal of the American Oriental Society*, c: 67, sayı:2, 1947.
- BARTHOLD, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara 1990.
- BARTHOLD, V.V., *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. Kâzım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, TTK, Ankara 2006.
- BARTHOLD, W., "Altüntâsh Al-Hâjib, Abû Sa'id", *EI²*, c.1, Leiden E.J. Brill 1986.
- BARTHOLD, W., "Harizmşah", *İA*, c.5/1 MEB 1997.
- BAYDEMİR, Hüseyin, *Özbek Efsaneleri*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2011.
- BEYHAKÎ, Hâce Ebu el-Fazl Muhammed bin Hüseyin, *Tarih-i Beyhak*, tashih. Ali Ekber Feyyaz, Tahran 1384.
- BOSWORTH, C.E., "Khwârazm", *EI²*, c. IV, Leiden E.J. Brill 1991.
- BOSWORTH, C.E., "The Ghaznavids", *History of Civilizations of Central Asia*, IV, (The Age of Achievement: AD 750 to the End of the Fifteenth Century), Edt. M.S. Asimov ve C.E. Bosworth, Unesco 1998.
- BOSWORTH, C.E., *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Caliphate (994-1040)*, New Delhi 1992.
- CURFÂDEKANÎ, Ebu's-Şeref Nâsîh, *Tercüme-i Târîh-i Yemînî*, Neşr: Cafer Şiar, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 1374.
- ÇIVGIN, İzzet, *Ortaçağ Tarihi*, Ankara 2008.
- DAMES, M. Longworth, "Gazne", *İA*, c. IV, MEB 1997.
- DEHHODA, Ali Ekber, *Logatname-i Dehhoda*, c. 39, Tahran 1332.
- Devletşah, *Şair Tezkireleri (Tezkiretü's-Şuarâ)*, çev. Necati Lugal, İstanbul 2011.
- El-Birûnî, Ebû Reyhan, *Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)*, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul 2011.
- El-Birûnî, Ebû Reyhan, *The Chronology of Ancient Nations*, çev. C. Edward Sachau, London 1879.
- El-Cüzcani, Minhac el-din Osman, *Tabakat-ı Nasrî*, tashih: Abd el-Hay Habibi, Encümen-i Tarih-i Afganistan, Kandehar 1342.
- El-İstahri, Ebi İshak İbrahim bin Muhammed el-Fars, *el-Mesalik ve'l Memalik*, neşr: Muhammed Cabir, Kahire 1381 (1961),
- el-Unsurî, Abu'l-Kasım Hasan bin Ahmed, *Dîvan*, Merkez Furuş-i Kitabhane-i İbn Sina, Tahran 1341.
- Er-Ravendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhat-üs-Sudur ve Âyet-üs-Sürûr*, trc. Ahmed Ateş, c.1, Ankara 1999.
- FİELD, Henry -Kathleen Price, "Early History of Agriculture in Middle Asia", *Southwestern Journal of Anthropology*, c. 6, sayı: 1, New Mexico 1950.

- GERDİZİ, Ebû Saîd Abd el-Hay, *Zeyn'el Akhbar (Tarih-i Gerdizi)*, Neşr: Abd el-Hay Habibi, Dünya-yı Kitab, Tahran 1363.
- GÖKSU, Erkan, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* sayı: 191, Nisan 2011.
- HASANOV, H., *Orta Asiya Cay Namleri Tarihiden*, Özbekistan SSR Fen Neşriyatı, Taşkent 1965.
- HEMEVÎ, Yakut, *Mûc'em el-Bûldan*, c.2, Dar sadr, Beyrut 1995.
- Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, çev. V. Minorsky, Türkçe Trc. Abdullah Duman-Murat Ağarı, İstanbul 2008.
- HUNKAN, Ömer Soner, "Mâveraünnehr'de Ali Tegin Oğulları: Kutlug Ordu Devleti (1020-1041)", *Ahmed Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi BİLİG*, sayı: 40, Ocak, 2007.
- HUNKAN, Ömer Soner, "Târih-i Beyhakî'de Sözü Edilen Türkistan Hanları "Han ve İlig" Hakkında", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.29, Reşat Genç Özel sayı:1, Temmuz 2009.
- HUNKAN, Ömer Soner, *Türk Hakanlığı Karahanlılar (766- 1212)*, İstanbul 2007.
- HUSREVBEGİ, Huşeng, "Coğrafyayı Tarih-i Harezm" Pejuheşhay-i Tarih-i İran ve İslam, sayı:1 sonbahar ve kış, Tahran 1386.
- İBADİ, Mohammad Qasım, "Sultan Mahmud'un Vefatına Kadar Gazneli-Karahanlı İlişkileri", *İSTEM*, s.18, Konya 2011.
- İbn Havkal, Mahmud bin Havkal, *Suret-ül arz*, trc. Şear Cafer, nşr: Bünyad-ı Ferhengi İran, Tahran 1345.
- İbnü'l Esir, *El Kâmil Fî't- Tarih Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özyayın, c.9, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, TTK, Ankara 2000.
- KAZVİNÎ, Hamdullâh Müstevfî-i, *Târîh-i Güzîde*, Neşr. Abdu'l-Hüseyn Nevâî, Tahran 1362.
- KEYKÂVUS, *Kabusnâme*, trc. Mercimek Ahmed, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 2006.
- KONUKÇU, Enver, "Gazne", *DİA*, XIII, İstanbul 1996.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, c. 1, Ankara 1989.
- Mahmûd el-Kâşgarî, *Dîvânü Lugâti't Türk*, Kabalcı, İstanbul 2007.
- MARQUART, Josef, *Eransahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i*, Berlin 1951.
- MERÇİL, Erdoğan "Gazneliler'in Kirman Hakimiyeti (1031-1034)", *Tarih Dergisi*, sayı: 24, İstanbul 1970.
- MERÇİL, Erdoğan, "Sipehsâlâr: II. Gazneliler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c:XXVI, sayı: 2, Aralık 2011.

- MERÇİL, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK, 1989.
- MERÇİL, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1989.
- MÎRHOND, Muhammed Hândşâh b. Mahmûd, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ*, IV, tashîh ve tahşiye: Cemşid Kiyânfer, Tahran 1385.
- NAZİM, Muhammad, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, London 1931.
- Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, haz: Mehmet Altay Köymen, Ankara 1999.
- NUHOGLU, Güller, *Beyhakî Tarihi'ne Göre Gazneliler'de Devlet Teşkilâtı ve Kültür*, İÜ SBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1995.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Hârizm", *DİA*, c.16, İstanbul 1997.
- PALABIYIK, Hanifi, "Yeni Bir Türk İslam Devleti Modeli Olarak Gazneliler" *Türkler*, c.4, YTY, 2002.
- RÁSONYI, László, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 152, Ankara 1996.
- Raşid al-Din Fazlallah, *Câmi' al-Tavârih*, yay. Ahmed Ateş, c.II/4, Ankara 1999.
- SPULER, Bertold, "Ghaznawids", *Et²*, c. II, Leiden E.J. Brill 1991.
- STRANGE, G. Le, *The Lands Of The Eastern Caliphate (Mesopotamia, Persia, and Central Asia, From The Moslem Conquest To The Time Of Timur)*, Newyork 1905.
- SÜMER, Faruk, "Gazneliler Devrinde Büyük Bir Türk Beyi Harizm Valisi Altun Taş", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 50, Ekim 1987.
- ŞEŞEN, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 2001.
- TOGAN, Z.V., "Hârizm", *İA*, c.5/1, MEB 1997.
- TOGAN, Z.V., *Horezm Kültür Vesikaları (Horezmce Tercümeli Muqaddimat al-Adab)*, İstanbul 1951.
- TOGAN, Z.V., *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981.
- TOLSTOV, S. P., *Kadimgi Harezmi Medeniyetini İzleb*, SSSR Fenler Akademiyasi, Özbekistan SSR Fen Neşriyatı, Taşkent 1964.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK, Ankara 1988.
- YAKUBİ, Ahmed bin Ebi Yakub, *el Buldan*, Dara el-İlmiye, Beyrut 1422.